

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Bjørn Svensson: Danevirke og Hedeby i 808

Jørgen W. Jensen: Breve fra den første slesvigske krig

Henning v. Rumohr: De adelige godser i Angel

Boganmeldelser

AUGUST

8 · 1968

44. ÅRGANG

Historisk Samfund for Sønderjylland
indbyder sine medlemmer med husstand til

EGNSVANDRING I ANGEL

søndag den 1. september

Busserne afgår samlet fra restaurant »Grænsen«, Kruså, kl. 8,30. Første mål er *Gelting*, som baron *von Hobe* har været så elskværdig at give os adgang til. Godsejer dr. *H. von Rumohr*, Drølt, vil forevise slottet, og lektor, dr. phil. *S. Schoubye* vil være til rådighed og yde sagkyndig bistand. Middagsmaden spises på »Strandhotel« i *Kappel*. For at fremme en hurtig afvikling nøjes vi med en sammenkogt ret, hvortil billetter købes i busserne, á 12 kr. I »Strandhotel« holder dr. von Rumohr foredrag om »Godser i Angel«. (Oversættelse af foredraget findes i dette nummer af Sønderjysk Månedsskrift, og hver familie får tildelt et eksemplar).

Om eftermiddagen besøger vi dr. von Rumohrs egen gård, *Drølt*, og kører derefter til *Sdr. Brarup*. Ved fundstedet *Torsbjerg Mose* holder museumsinspektør *H. Neumann* et kort foredrag. Vi afslutter turen i *Sørup kirke* med foredrag (også kortfattet) af bibliotekslektor *P. Kürstein*.

Der er kun adgang med busser, som afgår fra Gravene, Haderslev, kl. 7,30, fra Åbenrå (pladsen ved Grand Hotel) kl. 8,00, fra Sønderborg (slottet) kl. 7,45, fra Tønder (rutebilpladsen) kl. 7,45 og fra Kruså kl. 8,30.

Vi regner med at kunne passere grænsen på hjemvejen mellem kl. 18–19. Deltagerantallet er begrænset til 275, og kun tilmeldte kan komme med.

PRISER: fra Haderslev og Sønderborg kr. 36, fra Åbenrå og Tønder kr. 35 og fra Kruså kr. 34.

Tilmeldelse, der er absolut nødvendig – og bindende – *inden den 22. august*.

HUSK PAS!

Venlig hilsen   *Styrelsen.*

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

der udsendes af *Historisk Samfund for Sønderjylland* som selvstændig publikation, koster årlig 22.50 kr. incl. MOMS og gratis tilsendt. Abonnement og enkeltnumre (2.00 kroner stykket plus MOMS og porto, særnumre beregnes der dog en højere pris for) kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, tlf. (046) 2 46 83 eller på redaktionens adresse, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (045) 2 17 37. Prøvenumre tilsendes gerne og gratis på anmodning.

Fra Danevirke

Danevirke og Hedeby i 808

Efter den gængse opfattelse er Kovirke det ældste Danevirke, bygget af kong Godfred i 808, fordi Kovirke er den eneste vold, der er bygget syd for Hedeby og både værner handelspladsen og handelsvejen Hedeby–Hollingsted. Redaktør Bjørn Svensson, Haderslev, afviser denne handelspolitiske teori som uunderbygget og fremlægger en ny argumentation for den gamle opfattelse, at Godfreds vold må ligge inderst i det egentlige Danevirke.

Historiens arkiver har kun overleveret to bidrag til dateringen af det mest omfattende anlæg, der er bevaret fra Nordens oldtid, Danevirkevoldene. Dels oplyser de frankiske rigsårboøger for året 808, at kong Godfred »besluttede at befæste sit riges grænse mod Saksen med en vold, således at dette fæstningsværk dækkede hele Ejderflodens nordlige bred fra den bugt af det østlige hav, som de (dannerne) kalder Ostarsalt, og ud til det vestlige ocean«. Dels opregnes på den blytavle, der er nedlagt i Valdemar den Stores grav i Ringsted, blandt hans mindeværdige gerninger, at han byggede Danevirke af brændte sten. Valdemar den Store døde 1182. Mellem disse to oplysninger ligger der 374 år og et imponerende voldbyggeri, som historienedskriverne ikke har ofret et ord på. Foruden Hovedvolden er der en række voldanlæg med lidt skiftende betegnelser: Vestvolden, den krumme vold, Borgevold og Thyraborg, Nordvolden, Forbindelsesvolden, Ringvolden eller Højborg, Halvkredsvolden, Forvolden, Kovirke, det korte Kovirke og Østervolden.

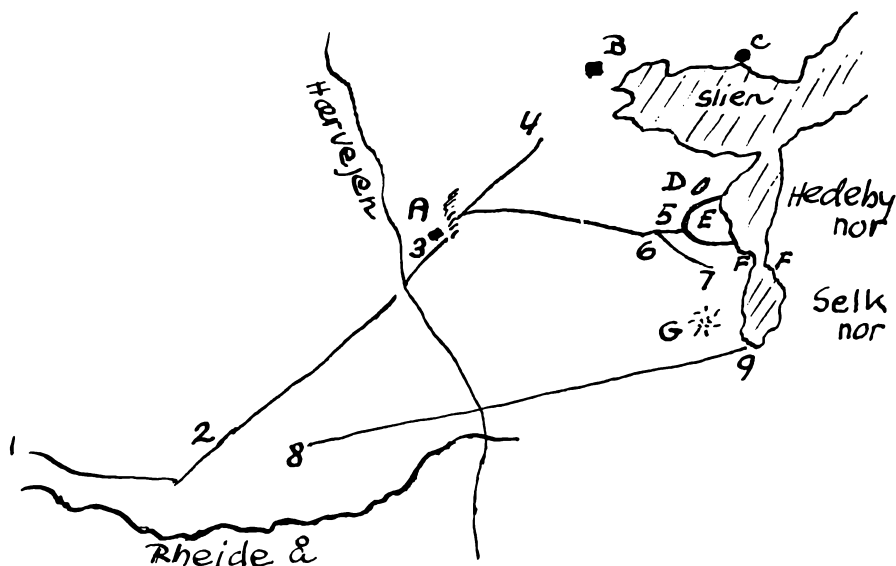
Valdemar den Stores indsats er ikke til at tage fejl af. De bagte eller brændte sten peger på Valdemarsmuren, den teglstensmur, der er en del af Hovedvolden, og som i øvrigt er det første store teglstensbyggeri i Danmark.

Men hvor finder vi Godfreds vold? Der er to opfattelser. Enten findes den inderst i Hovedvolden, eller også har Godfred bygget Kovirke.

Der er blandt de nulevende forskere vistnok kun to, der tror, at man skal finde den i Hovedvolden, Roar Skovmand, der har argumenteret for det i Festskrift til Erik Arup og i samleværket Sydslesvig gennem Tiderne, og Vilh. la Cour, der gennem et langt forskerliv flere gange er vendt tilbage til problemet, senest i bogen Danevirkestudier. Bortset fra en kortere periode, da de seneste tyske udgravninger gjorde la Cour lidt tvivlende og fik ham til at henstille problemet som uafgjort (side 438 i bd. I af Schultz Danmarkshistorie, udk. 1941), har han altid med stor fasthed hævdet Hovedvolden som Godfreds værk. Skovmand var usikker i Sdj. Årb. 1935, side 260, men havde nået sin opfattelse i skriftet til Arup, udk. 1946.

Kovirke, som de forkaster, har en snorlig længde på 6,5 km og omfatter en jordvold på godt en meters højde, foran den en berme (flad afsats) på 3 m og foran denne en grav, 4 m bred og 1–2 m dyb. Der har yderligere været et værn af træ, som man er uden nærmere kendskab til.

Som begrundelse for at forkaste Kovirke som Godfreds virke er bl. a. fremført voldtypen med den romerske spidsgrav, som i 808 endnu ikke var kendt på disse egne. Da vikingerne kunne være vidtberejste, er dette dog ikke afgørende, selv om der er noget fristende i la Cours sammenligning med det ingeniørpræg, der er over Trelleborglejerne fra Svend Tveskægs tid. Mere vejer måske nok understregningen af, at Kovirke ikke er meget værd uden Vestvolden. Denne hænger nemlig i type sammen med Hoved-

A: Voldstedet Thyraborg eller Borgevold; ligger ved den nu udtørrede Danevirke sø. B: Gottorp. C: Slesvig. D: Ringvolden eller Højborg. E: Hedeby med halv-kredsvolden. F: Vadestedet mellem Hedeby nor og Selk nor. G: Kongshøj.

1-4 er Hovedvolden, en betegnelse, som dog af nogle begrænses til strækningen 2-3, der omfatter Valdemarsmuren. 3-4 hedder Nordvolden, Godfreds vold eller Gamle vold. 1-2, der fortsætter mod vest i retning af Hollingsted, kaldes Vestvolden eller den krumme vold. Betegnelsen Margretevold for denne voldstrækning optræder vist ikke andre steder end i Politikens Danmarkshistorie bd. 2 side 237. Alle andre bruger Margrethevolden om strækningen 3-5, også kaldet Forbindelsesvolden. 6-7 er Forvolden. 8-9 er det omstridte Kovirke.

volden og ikke med Kovirke, hvilket tyder på, at Kovirke først er bygget, da man har kunnet støtte sig til det øvrige voldsystem. Bemærkelsesværdigt er det dog især, at man ikke har kunnet påvise senere forstærkesarbejder på Kovirke, skønt der er tale om et ret svagt anlæg, mens man flere gange har arbejdet på at forstærke Hovedvolden; først har man tre gange forstærket jordvolden, dernæst er der opført en kampestensmur og tilsidst teglstensmuren; den nuværende form har volden fået under udbygningen før 1864. Hvis Kovirke er den ældste vold, synes Godfred at have valgt et forkert sted at lægge den, i hvert fald et sted, som alle andre har kasseret.

Men netop stedet får det store flertal af forskere til at holde på Kovirke som Godfreds vold. Da hverken historiske kilder eller arkæologiske udgravninger hidtil har kunnet løse problemet, henholder man sig til det logiske argument, at for at beskytte Hedeby må Godfred have bygget volden syd for. Det er kun Kovirke, der beskytter Hedeby; Hovedvolden gør det ikke.

Bibelstedet står at læse hos Hedeby's udgraver, Herbert Jankuhn (»Hai-thabu« (4. udg., s. 79), der ikke siger det som den første, men nu står som eksponent for denne tankegang med følgende citat: »Når nu Godfred forlægger den for ham så indbringende handel fra Reric til denne plads (Hedeby) og åbenbart bygger en vold til handelens beskyttelse, da kan denne vold kun være lagt syd for den handelsplads, hvis trivsel han vil fremme.«

Ikke alene de tyske forskere er enige med Jankuhn. Han har stort dansk følge. De fleste udtrykker sig dog med lidt større forsigtighed end Thor-kild Ramskou, der i Politikens Danmarks historie, bd. II, side 235 kategori- sk fastslår: »Den eneste af Danevirkevoldene, som beskytter Hedeby, er det anlæg, som kaldes Kovirke, og det må altså være denne vold, Godfred byggede.«

Søren Telling har sørget for krydderiet: »Vel siger enkelte forskere, at han (Godfred) byggede Hovedvolden, men en sådan enestående naivitet som at bygge Hovedvolden til forsvar for Hedeby – der så ville ligge ude i det åbne forterræn – tør vi vist ikke antage om Godfred.«

Argumentationen overdri- ver dog nok Godfreds sans for at beskytte og fremme handelen. Man bygger de vidtgående slutninger på et kildested i den frankiske rigsår- bog for 808, hvor der efter en skildring af kongens felttog til abodritternes land står følgende:

»Før Godfred vendte hjem, ødelagde han den handelsplads, der ligger ved havets kyst, og som danerne kalder Reric, og som bragte hans rige store fordele ved at betale skatter. Han førte handelsfolkene bort derfra, lettede anker og kom med hele sin hær til den havn, som kaldes Sliestorp. Der forblev han nogle dage og besluttede at befæste hele sin rigsgrænse mod Saksen med en vold ...«.

Selv om sammenhængen frister til at trække handelen i forgrunden, er det dog klart fremhævet rigets grænse, der befæstes, og man overbetoner et sidetema, når man tolker samspillet mellem disse enkeltheder som udslag af en meget aktiv handelspolitik, hvor Godfred for at gavne Hedeby først ødelægger en konkurrerende handelsby, derefter flytter handelsfolkene fra den ødelagte by til Hedeby, og endelig bygger en kæmpevold til forsvar for den således udvidede by ved Hedeby nor. Billederne er hængt op på for små søm. Det er hele rigsgrænsen, der kræver et forsvar, ikke først og fremmest en by. Men hvis Godfred har bygget den første hovedvold, hvor det egentlige Danevirke nu ligger, har han jo ladet Hedeby ligge udenfor, og kan det tænkes?

Man kan også spørge: Kan der tænkes andet? Det er en kendsgerning, at Hedeby ligger udenfor det store voldforsvar, og at kun Kovirke beskytter Hedeby mod fjender fra syd. Men når Hovedvolden vitterligt er bygget, uden at der er taget ringeste hensyn til Hedeby, er det sandsynligst, at det

er sket enten før byen har fået virkelig betydning eller efter dens undergang. Det sidste kan udelukkes, dels fordi det så havde været overflødigt at bygge forbindelsesvolden fra byens halvkredsforsvar til Danevirkes hovedvold, dels fordi det forekommer utroligt, at riget i de 258 år fra 808 til Hedeby's endelige udslettelse i 1066 har klaret sig med Kovirke, der ikke en eneste gang er blevet forstørret og forstærket, mens man i de 116 år fra 1066 til 1182 ikke blot har nået at bygge Hovedvolden, men har haft behov for ustandselig at forstærke den, først med højere jordvolde, dernæst med en kampestenmur og tilsidst med en teglmur. Den omstændighed, at Hedeby har omgivet sig med den mægtige halvkredsvold, flere gange forstærket, taler for, at riget lige så lidt som hedebyen har kunnet nøjes med det beskedne Kovirke indtil tiden efter Hedeby's undergang.

Man har så udkastet den tanke, at Hovedvolden er bygget, mens Hedeby har været på fremmede hænder, dvs. i perioden mellem ca. 900, da Hedeby fik en konge fra Sverige, og 983, da Danmark tilbageerobrede området fra kejserriget. Denne periodes historie er yderst uklar. Man ved ikke, om det svenske dynastis herskere tillige var danske konger, delkonger eller underkonger, og de spredte vidnesbyrd om tysk indflydelse afføder først i 974 den oplysning, at kejseren bygger borg i disse egne, formodentlig den borg, der meldes afbrændt i 983.

Imidlertid må udnyttelsen af Hedeby forudsætte, at Hedebyherskerne normalt råder over begge Slibredder og i det mindste ikke kan tillade en modstander at sætte sig i fast besiddelse af den anden bred. Hvis en modstander af Danmark har haft styrke til at hævde besiddelsen af Hedeby, har han i konsekvens deraf måttet forhindre opførelsen af Danevirke, thi denne vold sikrer herredømmet over Sliens nordbred samt over Hedeby's vestlige ladeplads Hollingsted, ligesom den afbryder den vigtige vejforbindelse mellem Hedeby og Hollingsted.

Tilbage bliver, at rigets forsvar har krævet en vold, før det har været naturligt at inddrage Hedeby i rigets værn. Selve Danevirkes placering nord for Hedeby viser, at volden må være bygget, før Hedeby har fået virkelig betydning. Og dermed har vi kong Godfreds situation.

Hvad var Hedeby på Godfreds tid?

Slet ikke den by, der i sin storhedstid byggede halvkredsvolden. Hedeby var på Godfreds tid tre ubefæstede bebyggelser ved vestbredden af Hedeby nor. Den nordligste og den sydligste var placeret udenfor den senere halvkredsvold. Det datidige omfang af bebyggelserne er foreløbig uafklaret. I alle fald er der ikke ført bevis for, at de havde større udstrækning. Jankuhn regner med, at den nordligste bebyggelse eventuelt kun har været et enkelt hus med sit gravfelt. Til den midterste boplads hører et gravfelt, som Jankuhn i »Haithabu« skønmæssigt anslår ialt har modtaget mellem 2000 og 5000 døde, medens gravfelterne, der hører til den sydligste boplads,

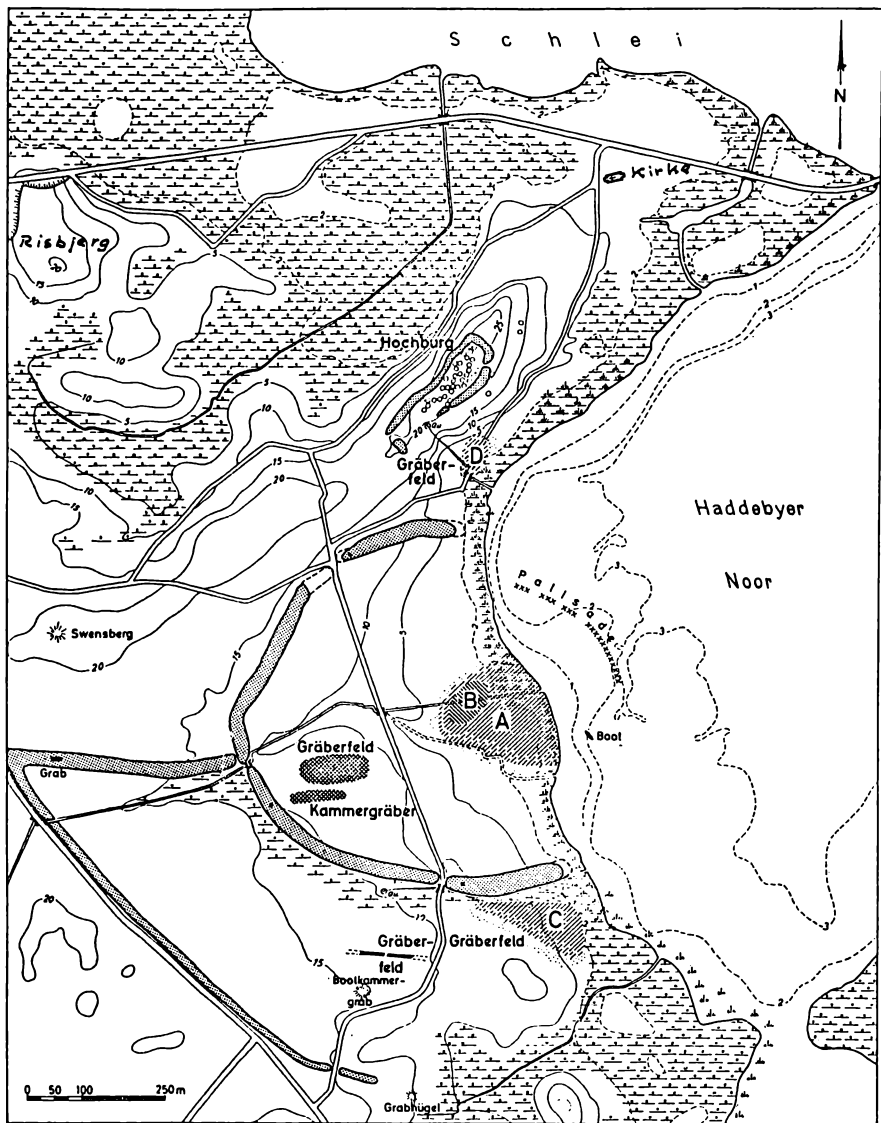

anslås at omfatte mindst 1000 til 2000 begravelser. Der er ikke anstillet beregninger over, hvor mange af disse begravelser, der forudsætter beboelse før 808, men det er kun en meget lille part.

Man kan ved hjælp af gravfelterne danne sig et indtryk af antallet af våbenføre mænd. Sammenlagt kan der regnes med mindst 3000 og højst 7000 grave. Der har været mænd i halvdelen af de identificerede grave. Repræsenterer de normen, er der ialt mellem 1500 og 3500 mandsgrave. De fleste døde i en alder af 30–40 år, og kun undtagelsesvis er folk blevet 50. Gennemsnitslevealderen har herefter højt regnet været 35 år, snarere de 30, der traditionelt er blevet til »en menneskealder«. Regner man våbenalderen fra 15 år, har de begravede mænd gennemsnitligt været voksne i 15–20 år. Sammenlagt vil 1500 mand have oplevet mellem 22.500 og 30.000 voksne »mande-år«, og regnet efter et antal på 3500 mandsgrave kommer antallet af voksne mande-år til at ligge mellem 52.500 og 70.000. Fordeles de udregnede mande-år ligeligt over de 350 år, Jankuhn regner for Hedebyes eksistenstid, får vi det antal voksne mænd, der i gennemsnit har stået til rådighed. Det bliver 65 mænd som bundgrænse, beregnet efter 1500 mandsgrave med 30 år som gennemsnitlig levealder, og 200 mænd som overgrænse, beregnet efter 3500 mandsgrave og 35 år som gennemsnitlig levealder for dem, der er nedlagt i mandsgravene.

Det kan imidlertid være rimeligt at se bort fra det første hundredår, da Hedeby kun har haft få beboere, og fordele de beregnede antal mandeår over de 258, der er gået fra voldens bygning i 808 til Hedebyes ødelæggelse i 1066. Vi kommer da til et mindstetal på 87 voksne mænd, og et maksimum på 271 mænd. Mellem disse to ydergrænser har Hedebyes gennemsnitlige talstyrke ligget, opgjort for voksne mænd. Det rigtige gennemsnitstal findes vel et sted mellem 150 og 200, hvis man tager et skøn, der ser bort fra yderpunkterne. Men dette gennemsnitstal vil selvsagt dække over store forskelle i løbet af de 258 år. I blomstringsperioden må Hedeby have haft nogle hundrede våbenføre mænd; på den anden side kan det siges med temmelig sikkerhed, at Hedebyes våbenføre mænd på Godfreds tid kun har udgjort et tocifret tal. Jankuhns gennemgang af bopladser og gravfelter bekræfter, at bebyggelsen o. 800 har været beskeden.

Men det er denne beskedne bebyggelse, Godfred har skullet tage med i sine beregninger, da han ville bygge vold. Når Thorkild Ramskou (»Hedeby«, side 20) beskriver Hedeby som »handelsbyen, der var landets største indtægtskilde, og så vigtig, at kongen, Godfred, vovede at sætte sig op imod det mægtige frankerrige«, har hans begreb om dimensionerne ladet sig påvirke af Hedebyes senere udvikling. Hvorvidt f. eks. Ribe eller Hedeby var størst i 808, aner vi intet om. Hvordan Godfreds indtægter fordeles sig, ved vi heller ikke, men så meget har afgifterne fra Hedeby ikke kunnet betyde for kongen, at han for at få dem forøget har risikeret en krig med

På denne plan over Hedeby er de tre bopladser, som fandtes på kong Godfreds tid, markeret med C, A og D. C er den ældste boplads; den fandtes allerede o. 750, men opgives kort efter 800. D er den mindste af bopladserne, måske kun dannet af en enkelt gård. A er kommet til ret kort før 800, men blev kernen i den senere halvkrædsby.

Nederst i billedets højre hjørne ses vadestedet mellem Hedeby nor og Selk nor. Spørgsmålet er, om kong Godfred i 808 har bygget Danevirke nord for Hedeby, så denne handelsplads ikke er blevet forsvaret, eller om han har bygget Kovirke syd for vadestedet, så fjenden har kunnet vade ind bag hans fæstningsvold.

kejseren, hvis landstyrker han frygtede så meget, at han for at afværge følgerne byggede den store vold fra hav til hav. Hvad er der iøvrigt set fra et handelssynspunkt vundet ved at ødelægge Hedeby's konkurrent, hvis kejseren til gengæld ødelægger Hedeby. Og vil Godfred i al hast forhindre en sådan gengældelsesaktion, bygger han ikke en langvold tværs over landet, men en vold uden om bopladsen Hedeby, både for at spare på voldbyggeriet og for at reducere det mandskab, der skal til for at forsvare byen.

Jamen Godfred ville ikke alene forsvare Hedeby, men også handelsvejen mellem øst og vest, det vil sige vejen mellem Hedeby og Hollingsted, indvendes der så. Men forsvaret af Hedeby overfor kejserlige gengældelsesaktioner ville dog være en hastesag, der i givet fald måtte kræve en byvold som det først fornødne. For det andet hører de kendte vidnesbyrd om Hollingsteds betydning som vestlig ladeplads for Hedeby en senere tid til. For det tredje er handelsvejen over Hollingsted alligevel ikke forsvaret med en vold mellem Hedeby og Danevirke, for til Hollingstedruten hører en sejl- tur ad Trene og Ejderen, hvor fjenden til enhver tid kan afbryde handelsvejen. Selve handelsvejen er med andre ord ikke forsvaret, hverken af Danevirke eller Kovirke.

Vi kan derfor lade vejen ligge og begrænse vore betragtninger til Hedeby. Hvis Godfred har lagt hovedvægten på at forsvare Hedeby, ville han som sagt ikke have bygget Kovirke, men en byvold, eller i hvert fald en byvold først og så Kovirke bagefter. Men hvorfor i det hele taget gøre sig så stor ulejlighed for en by med huse, der er så små og primitive og med et fåtal af husstande, så byen let kan opbygges et andet sted, hvis det skal være. Kejser Karl har nys præsteret en folkeflytning i den store stil ved med magt at tvangsflytte i tusindvis af saksere, og Godfred selv har lige flyttet de handlende fra Reric. Han vil ikke regne det for et problem at flytte Hedeby's handlende over på den anden side af Slien, hvis han finder det praktisk. Derimod vil det volde problemer at skulle lægge den store grænevold andre steder end der, hvor det militært er mest hensigtsmæssigt, og man kan ikke tænke sig, at Godfred i datidens største entreprenørarbejde, sat i gang af militære grunde, skulle lade sig bestemme af ønskerne fra en håndfuld købmænd.

Måske Godfred slet ikke har ønsket en fremmed købmanskoloni med mange markedssøgende udlændinge placeret som en trojansk hest tæt bag forsvarsvolden. Og når vi vender os til de militære synspunkter, må vi ikke glemme Kovirkes store svaghed – vadestedet ved Vedelspang mellem Selk nor og Hedeby nor. I dag er der en bro, og den er fodturen værd. Skal man tro Saxo og Laur, har vi her Sivardsund, sinus Siwardi, hvor Regnar Lodbrogs sønner, som med 1700 skibe (170 passer nu bedre) var draget i ledning mod to mænd af kongeslægten, Sivard og Erik, der havde sat sig i spidsen for de oprørske danskere, tørnede sammen med oprørerne og gjorde det af

ad denne vej kunne trænge ind i stillingen. Enten må området mellem Hedeby og Kovirke have rummet noget værdifuldt, som de Hedebyherskere, der har bygget Kovirke, har ønsket at få med i deres forsvarsfelt, f. eks. Kongshøj med den fantastiske udsigt over fjendens opmarchområde, eller man har ønsket at bevare vadestedsvajens tilknytning til området hinsides de to nor; i løbet af vikingetiden var det blevet befolket med mennesker, der hørte Hedebyes herskere og Hedebyes forsvar til. Østervold, der spærrer for Svansø, må antagelig bedømmes som led i det fremskudte Kovirke-forsvar. Men Østervold, Kovirke og denne volds placering foran vadestedet forudsætter en befolkningsstyrke, der efter Jankuhns skildring ikke kan have foreligget i 808, da Godfred byggede sin vold.

Kan det da virkelig tænkes, at handelsbyen Reric's ødelæggelse, handelsfolkernes bortførelse og voldforsvaret ved handelsbyen Hedeby kun ved en tilfældighed er bragt sammen i den omstridte notits i den frankiske rigskrønike?

Vi må analysere de enkelte punkter hver for sig. At en konge i vikingetiden ødelægger en by, er der intet opsigtvækkende i. Det bemærkelsesværdige er alene, at han ødelægger en by, der har ydet ham store skatter. Men da Godfred overfor kejseren undskylder sin adfærd med, at de andre havde brudt overenskomsten, er det meget tænkeligt, at de er ophørt med at betale afgifterne til Godfred, efter at de er blevet kejserens forbundsfæller og dermed har besejret sakserne, der stod sammen med Godfred. Under disse omstændigheder kan Godfred have andre gode motiver til at afbrænde Reric end just hensynet til Hedebyes interesser. Og hvilken handelsinteresse er der i det hele taget knyttet til afbrændingen af Reric, bare Godfred fik handelsfolkene med sig til Hedeby? Og hvilken modtagelse fik de? Kanhænde Hedebyboerne anså Rericfolkene for at være farligere konkurrenter, når de slog sig ned i Hedeby, end så længe de befandt sig i Reric.

Man ved ikke engang, om Reric virkelig var en konkurrent til Hedeby eller tværtimod en handelspartner. Hedeby var en mellemhandelsplads, en station mellem østersøhandel og nordsøhandel. Det var ikke blot et spørgsmål om at være mellemlid mellem Birka og Dorestad; det var en fordel at have flere handelspladser at samarbejde med. Nu ved vi om Reric ikke andet, end at det var en handelsby ved havets kyst, og at den lå på abodriternes område, dvs. på østersøkysten enten i Holsten eller Mecklenborg. Man kan ikke uden videre – som handelsteoriens tilhængere plejer – gå ud fra, at Reric indtog samme mellemhandelsposition som Hedeby. Sakserne boede mellem abodriterne og Dorestad-området, og Karl den stores sakserkrige, der havde strakt sig over den sidste menneskealder, gør det lidet sandsynligt, at Hedeby havde en konkurrerende handelsrute ad den vej. Det er nærliggende, at Reric's forbindelse til Dorestad på den tid gik over Hedeby.

Lige så stor skepsis må man opbyde overfor den tanke, at Godfred har

kunnet »forlægge« Rerics handel til Hedeby. Handel og handelsrejsende kan ikke flyttes på samme måde som f. eks. håndværkere og landbrugere. Hedebyhandel har ikke kunnet drives i fangenskab, hvisårsag Ramskou har søgt at klare sig uden om forhindringen ved denne fortolkning: »Når der står, at Godfred førte købmændene med sig, skal det forstås sådan, at det var de danske købmænd, der boede i byen, som han tog med hjem« (»Hedeby«, s. 17). Var der kun tale om noget så naturligt, som at de landsmænd, Godfred havde gjort hjemløse, fik skibslejlighed hjem, ville formuleringen dog nok have været noget anderledes.

Jørgen Bjernum, der tog sig af denne historie, da han sammen med Ramskou i 1948 udgav »Danmarks sydgrænse«, nævner det sandsynlige i, at handelsfolkene blev bragt til byen ved Slien, men han er ikke sikker og har derfor også en anden teori: »Det er dog ikke ganske udelukket, at han (Godfred) blot har kastet dem over bord og uden videre har tilegnet sig deres varer. Det ville stemme godt med vikingetidens sædvane.« En viking ville ikke give denne udlægning sin underskrift. Man gør sig ikke den ulejlighed at føre folk bort for at kaste dem over bord. Så ville man få mere ud af at sælge dem som trælle. De kan være solgt på slavemarkedet i Hedeby. Eller de kan være sat i arbejde med at bygge på Godfreds vold.

Der er endnu flere fortolkningsmuligheder, først og fremmest nævnt for at understrege, at man ikke kan tillade sig som eneste mulighed at præsentere Rerickolonien som et startskud til Hedeby's fjernhandels succes. Købmænd kunne bruges til mange ting. Et lille halvt hundrede år senere, da svenskerne i 9 dage forgæves havde løbet storm mod en vendisk stad, skete det således, at »nogle af købmændene, der huskede på hr. biskoppens lærdom og undervisning«, foreslog at spørge, om de kristnes gud ville hjælpe. Man spurgte ved lodkast og fik bekræftende svar – hvorefter staden faldt. I taknemmelighed lovede svenskerne da, »undervist af de kristne købmænd, som var tilstede hos dem«, at holde frivillig faste, og fra den tid begyndte gudsdyrkelsen at udbrede sig i de egne uden nogens modsigelse. Dette berettet af Rimbært til hr. biskoppen Ansgars forherligelse, og man kan da tænke sig, at også danske på vikingefærd har haft brug for ledsagende købmænd i hærfølget, måske for at give gode råd om, hvor man kunne finde det største krigsbytte, måske for at have opkøbere med, hvor der blev skabt omsætning.

Rigsårbogens fremhævelse af, at Godfred tog handelsfolkene med sig, må vel mest naturligt forklares enten med frankernes interesse i, at Godfred så grundigt har slået streg over sine købmandsafgifter i Reric, eller som en antydning af en særbehandling med et bestemt formål for øje. Når den almindelige oversættelse opfattes, som om det er hele handelsbefolkningen, der bliver ført bort, bør der sættes et spørgsmålstegn ved. Det anvendte udtryk, negotiator, dækker i den klassiske latin kun forretningsfolkene i det

store format, og selv om der her er tale om middelalderlatin, og selv om Reric må betyde en begrænsning i formatet, peger den benyttede glose på den mulighed, at Godfred kun har taget de storhandlende med sig. Med mindre han har interesseret sig for trælle, gidsler eller løsepenge, eller nogle frivilligt har ønsket at slå sig ned i Hedeby, er de sikkert sat på fri fod, efter at de har fået at se, hvad Godfred ønskede de skulle se.

I 809 omtaler rigsårbogen, at Godfred gennem nogle handelsmænd sendte bud til kejseren for at berolige denne og rense sig for de beskyldninger, der var rettet imod ham. Måske har det været Rericfolkene, der her er kommet til nytte. Men allerede i 808 ved rigsårbogen forbløffende god besked ikke alene om Godfreds hærtogt samme år, men også om hans fremtidsplaner: Han »besluttede at befæste hele sin rigsgrænse mod Saksen med en vold, således at dette fæstningsværk dækkede hele Ejderflodens nordlige bred fra den bugt af Østerhavet, som de (dannerne) kalder Ostarsalt, og ud til det vestlige ocean. Volden skulle kun have een port, hvorigennem vogne og ryttere kunne udsendes og modtages. Da han havde fordelt arbejdet mellem sin hærs ledere, vendte han hjem.«

Nedskriveren har ikke kendt lokaliteterne, men hans kilde må have været på stedet, da Godfred traf sine dispositioner. Mon ikke referenten er kommet fra Reric over Hedeby – med Godfreds velsignelse.

Det er som sagt muligt, at nogle af handelsfolkene fra Reric har foretrukket at fortsætte deres tilværelse i Hedeby, men det kan ikke udlægges sådan, at Godfred i anledning af denne tilvækst eller i det hele taget af hensyn til Hedeby har bygget sin vold langs rigets grænse. Den tankecombination, at kongen flyttede Rerics handelsbefolkning til Hedeby og derefter byggede et vældigt forsvar for den udbyggede handelsplads, rummer en indre usandsynlighed. Enten var Hedeby så betydelig, at den ikke behøvede blodfornyelse fra Reric. Eller også var den ikke så betydelig, at det kunne lønne sig at bygge en langvold til dens forsvar.

Men hvis Godfreds voldbyggeri ikke var udslag af en aktiv handelspolitik, hvad var så anledning og drivkraft, da han i 808 tog sin store beslutning?

Godfred havde al mulig grund til at sikre rigets forsvar, da han besluttede at bygge grænsevolden. Efter folkevandringstidens kalejdoskopiske billedskiften trådte Frankeriget frem som den dominerende magt, med Karl den Store som konge fra 768 – det er nu 1200 år siden – og kronet som kejser i året 800; ved samme tid overtog Godfred kongemagten efter Sigfred. Gennem en menneskealder havde Karl den Store bekriget sakserne, og de landflygtige sakserhøvdinge, der søgte tilflugt hos de danske konger, kunne fortælle frygtelige ting om den brutalitet, hvormed frankerne søgte at omvende folk til kristendom og kejser. Nu nærmede Karl den Stores magt sig Danmark. Han forbandt sig med de slaviske abodritter, og efter at

Afgørende slag har aldrig stået hverken ved Danevirke eller ved Ejderen. Derimod har Bornhøved i ikke mindre end to tilfælde været valpladsen for slag, der havde vidtrækkende konsekvenser, nemlig i årene 798 og 1227. Endelig for en træfning i 1813, da Bernadotte som svensk kronprins og allieret hærfører i stedet for at forfølge Napoleon rykkede ind i Holsten for at få et pant for Norge. Det danske tilbagetog til Rendsborg dækkedes af træfningen den 7. dec. 1813 ved Bornhøved, hvor tabene var henholdsvis 66 døde og sårede på dansk side, 76 på svensk side, og tre dage senere af slaget ved Sehested. Mindestenenen, der er gengivet på billedet, er rejst i 1913 på hundredeårsdagen »zur Erinnerung an den Sieg des schwedischen Husarenregiments Kronprinz über dänische Truppen«, hvor de danske tropper jo i virkeligheden var dansk-slesvig-holstenske helstatstropper, der kæmpede imod militær besættelse af Holsten.

Sandhed er der derimod i en anden mindesten, der i 1877 er rejst til minde om Valdemar Sejrs nederlag 1227 og den holstenske grev Adolf IV og hans forbundsfællers sejrige kamp imod det danske fremmedherredømme. Til gengæld finder vi et nyt udslag af den bornhøvedske mindestensteknik i en tredje sten, hvor der blot står »Schlacht bei Sventana (Bornhøved) 798«. Der ties om, at det var den tyske hovedstamme, sakserne, der her led nederlag mod venderne, som var i forbund med kejser Karl. Slaget ved Bornhøved 798 skabte baggrunden for bygningen af Danevirke 10 år senere.

de havde slået sakserne ved det tilintetgørende slag ved Bornhøved 798 – det var godt 400 år før Valdemar Sejr fik sin politik tilintetgjort på samme slagmark –, overlod kejser Karl anno 804 det saksiske Holsten til abodriterhøvdingen Drazjko, hvis kongeværdighed han fandt interesse i at fremme, fordi han hellere ville have en stærk høvding som forbundsfælle end mange småhøvdinge som urofaktorer. Det var denne Drazjko, der blev drevet på flugt af Godfred. En anden høvding blev hængt. Godfred stormede borge, belejrede en by, ødelagde Reric og opkrævede skat. Det var en udfordring til kejser Karl, og en opfordring til at have landeværnet i effektiv stand.

Normalt ville man sørge for at have retræten i orden, inden man foretager fremstød af denne art, men Godfred træffer først sin beslutning om at bygge volden, efter at han er vendt hjem fra sit tog. Meget mærkeligt. Det tyder på, at kongen har ændret planer, fordi felttoget trods alt ikke er gået helt, som han havde tænkt sig. Godfred havde måske ventet at kunne genskabe områdets uafhængighed af Karl den Store, når blot han fik fjernet Drazjko, der »ikke havde sine landsmænds tillid«, så han fortsat kunne nyde sine indtægter fra Reric og bo i fred dækket af det neutrale (eller velvilligt neutrale) område, han ønskede mellem Danmark og Frankerriget. Men tabene havde været store, Godfred havde mistet mange af sine stormænd tilligemed de bedste og raskeste af sine soldater, og fremfor alt havde han lidt et tab, der gik ham personligt nær, da brodersønnen Regnald blev dræbt. Man har betegnet Regnald som tronfølger, og i alle fald var det nu en anden brodersøn, der blev den næste på tronen.

Budskabet om voldbyggeriet kunne måske anspore kejseren til at fremskynde en hævnoperation, men på den anden side var den danske hær vel samlet ved Danevirke, til volden stod færdig, og det afgørende er understregningen af situationens defensive karakter: Kejseren kan vente, at kong Godfred efter fuldført straffeekspedition vil holde sig bag Ejderen og Danevirke og ikke udvide sit landområde mod syd.

Det er under indtryk af de store tab, at Godfred bliver overbevist om landdefensivens nødvendighed og beslutter at bygge Danevirke.

Netop Danevirke, og ikke Kovirke. Kongen måtte have andre synspunkter end handelsmændene. Hvor de handlende ønskede en let landforbindelse mod vest, men søgte skjul mod sørøvere, måtte det for en konge være afgørende at gardere sig mod landangreb fra syd. Søen behøvede han ikke at frygte. Derfor er Sliestorp, hans landingsplads, ikke identisk med Hedeby, men placeret på Sliens nordbred, og derfor har han bygget Danevirke i forlængelse af nordbredden. Hedeby var ubefæstet, javel, men Hedebyboerne havde til da haft en tilflugtsborg. Nu kunne de søge tilflugt bag en virkelig forsvarsvold, og det var dog en fordel. Men der er ikke bygget en kongelig kæmpevold til forsvar for de små bopladser ved noret. Godfred har ikke bygget Kovirke som et værn for Hedeby og handelsvejen til Hellingsted, men har skabt det første egentlige Danevirke til værn for den jyske del af sit rige.

Bjørn Svensson

Breve fra den første slesvigske krig 1848-50

Under den første slesvigske krig skrev den unge husmandssøn Peter Leimand, der blev indkaldt i 1848, en række breve til sine forældre hjemme på Als. Disse breve og forældrenes svar er blevet opbevaret hos en sidegren af familien og offentliggøres nu i uddrag af stud. mag. Jørgen W. Jensen, Århus. De indeholder ikke egentlig ukendt stof, men fortæller lidt om menigmands forhold til krigsbegivenhederne.

For nogle år siden fik jeg på en gård på Kegnæs forevist en samling breve, som hovedsagelig stammede fra tiden omkring første slesvigske krig. Brevene, som dels er skrevet af en ung husmandssøn fra Asserballeskov, Peter Nicolaisen Leimand, dels er stilet til ham, viser jævne danske sønderjyders opfattelse af krigen. Selv om den unge mand, hans kammerater, forældre og bedstefader, har gået i en god skole, hvad både håndskrift og stavemåden synes at vise, så har de ikke kunnet tysk. I øvrigt dækkes begivenheder beskrevet i Peter Nicolaisens forældres breve delvis af en beretning om forholdene under krigen, som degnen i Asserballe skrev. Denne beretning er gengivet i Sønderjyske Årbøger 1958, I, p. 90–99 (ved Tage Brummer).

Ved afskriften af brevene er stavemåde og ordstilling bibeholdt, ligesom fejl begået af brevskriveren heller ikke er blevet rettet; tegnsætningen følger også den oprindelige nøje, selv om det medfører lange sætninger. Et enkelt hul i et brev, og det der manglende ord er markeret med parentes. De breve, der har almen interesse, er gengivet in extenso, andre er forkortede, og uinteressante private afsnit er skåret bort.

Hovedpersonen er Peter Nicolaisen Leimand, født i Asserballeskov den 27. august 1830, søn af Nikolai Petersen Leimand. Asserballeskov var et sølimitdistrikt, og kun 17 år gammel indkaldtes Peter Nicolaisen Leimand i april 1848, og han kom til at ligge på batteriet Trekroner ved København.¹

Til Nikolai Petersen Leimand:

Trekroners Batterie den 4 Juli 1848

Kjære Forældre

Jeg modtog Eders Skrivelse den 28 Juni, hvoraf jeg saae at I vare ved god Helsen, og sunde og friske. Nu vil jeg lade Eder vide at jeg

1. Personlige data fra »Begæring om den ved Lov 272 af 19. December 1906 Deltagere i Kampene for Fædrelandet i Aarene 1848–50 tilstaaede livsvarige aarlige Hædersgave af 100 Kr.« og marinemin., komm. dept., debetsbog for batteriet Trekroner 1848, lb. nr. 822. (Oplyst af Rigsarkivet).

er godt istand og lever vel, jeg skrev Brev hjem den 22 Juni, men jeg veed ikke om det er kommen hjem, Eders sidste Brev glædede mig ved de Nyheder i skrev mig til, det er saa kjært at faae at vide hvorledes I har det hjemme i denne urolige Tid, jeg ønsker gjerne at faae Brev fra Eder igjen, for at faae at vide hvorledes I har det og om mit sidste Brev er kommen hjem, I skrev mig til at jeg kunde gjerne skrive om noget hvad jeg trængte til, men jeg trænger saavidt ikke til noget endnu, thi det slider just ikke saa haardt paae Tøiet, og jeg troer at det varer ikke længe nu førend vi kommer hjem. Nu intet videre denne Gang en flittig Hilsen fra Nikolai Lorensen til hans Forældre at han er godt istand ligesaa fra Jørgen Rasmussen til hans Moder at han er ogsaa godt istand, en venlig Hilsen fra mig til Eder, og til al min Familie og alle gode Venner.

Eders lydige Søn
Peter Nicolaisen Leimand.

Da Peter Nicolaisen Leimand den 23. juli atter skrev hjem fra Trekrøner, kunne han kun fortælle, at der svirrede rygter i luften, som snart lovede krig og snart fred. På forældrenes forespørgsel svarede han, at han ikke trængte til tøj, som det desuden ville være for dyrt at sende fra Als til København. Han sluttede med at spørge, om de vidste, hvordan en kammerat, Jørgen Ernst fra Skodsbøl, havde det, for der havde prøjserne jo været.

Efter at have ligget på batteriet Trekrøner i perioden 15. maj til 25. juli 1848 dimitteredes Peter Nicolaisen Leimand, idet han stillede Jørgen Christensen Hygebjerg for sig.²

Til Peter Nicolaisen Leimand:

Trekrøner d 25 August 1848

Kjære Ven.

Jeg har modtaget Din Skrivelse, og det fornøier Mig meget at spørge fra Dig, gode Ven, Jeg vil nu lade Dig vide, at jeg lever ved det gamle, Det fortrød mig noget, at jeg ikke kom til at talle med Dig før Du reiste, vi var paa Brandvagt den Dag Du reiste med Dampskibet, Da kan Du tro at jeg gloede med begge Øine for at faa Dig at see, men jeg saa ingen Peter, Jeg takker Dig gode Ven for de Støvler som Du lod blive til mig, jeg vil lade Dig vide at vi har mistet vor Kappitein i disse Dage, han skulde omboer i Havfruen, for deres Kappitein var bleven svagelig nu blev der en Løitenant som

2. I følge Orlogsværftet, afregningsrulle for værnepligtige 1848, 1. slesv. distr., nr. 113. (Oplyst af Rigsarkivet).

nylig var kommen herud Kappitein igjen, om Krigen ved jeg ikke noget stort om, de siger rigtignok at der skulde være Stilstandt i sex Maaneder men jeg troer at det er kun Fjaserrie der er i dise Dage kommen en svær mængde Orlaags Skibe her paa Reen der er for de første 7 Linnieskibe og tre Dampfrigat det er alle sammen Rusiske jeg skal blandt hilse Dig fra Jørgen Hygebjerg, fra Jakkob Jeppe, fra Hans Christian Jørgensen, fra Eduart Krog, og fra alle Bekjenterne, til Slutning beder jeg Dig at helse min Moder fra mig, Vær nu helset fra
Din oprigtige og tro Ven
Jørgen Rasmussen.

I 1907 oplyste Peter Nicolaisen Leimand i en begæring om en årlig hædersgave for deltagere i kampene 1848–50, at han i 1848 havde gjort tjeneste på kanonbåd nr. 15. Dette kan ikke verificeres. Han blev atter indkaldt i foråret 1849, og gjorde i tidsrummet 10. marts til 3. september 1849 tjeneste som søvant ombord på kanonbåd nr. 4, og i maj lå den ved Strib.³

Til Nikolai Petersen Leimand:

Striib den 12. Mai 1849

Kjære Forældre.

..... I skrive mig til, at hvis jeg trængte til noget Smør, saa kunde jeg faae det, men I skal have stor Tak jeg trænger saavidt ikke til noget. Vi faae bedre Føde iaar som ifjor, vi faa ogsaa temmelig tidt blødt Brød. Vi ligger endnu paa det samme Sted, nemmelig imellem Middelfart og Fredericia ved Striib, der ligger vi i god Beskyt af et svært Batteri fra dette Batteri fyrer de over paa Tydskerne hver Dag, thi der ligger mange Tydskere over i en Skov noget fra Frederits og der kommer stundom nogle ud for at see sig om, saa fyrer de efter dem paa Batteriet, det er Morskab at see paa hvor Bommerne falde iblandt dem og hvor de reterer ind ad Skoven, ...

Eders tro Søn Peter Nicolaisen Leimand.

Til Nikolai Petersen Leimand:

Middelfart den 16. Mai 1849

Kjære Forældre!

Jeg vil lade Eder vide at jeg er sund og frisk, det samme haaber jeg ogsaa at I skulle være, Eders Brev fra den 7 Mai har jeg modtaget og

3. Orlogsværftet, afregningsrulle for værnepligtige 1848. 1. slesv. distr., nr. 337, samt Orlogsværftet, proviantrulle for kanonbåd nr. 4, 1849. (Oplyst af Rigsarkivet).

»Søvant«, en kategori af menige, der rangerede lavere end de halv- og helbefarne gaster.

saa med stor Glæde at I dengang var ved god Sundhed, jeg har skrevet et Brev hjem siden, men jeg kan ikke undlade at skrive nu da vi den 13 Mai var i Batallie ved Frederits, om Morgenen Klokken 3 begyndte Forposterne at fyre mod hinanden, denne Nat var vi ikke til Kois, men vi sad nede i Lasten med alle vores Klæder paae, da de nu begyndte at fyre blev vi kaldt op paa Dækket, og sad klar ved Aarene og ved Kanonerne, det varede ikke over 1/2 Time førend Tydskerne kom saa nær at vi kunde naae dem, vi begyndte da at kaste Bommer ind paa dem vi kastede 21 Bommer op paae dem, saa at de maatte reterere, men der faldt mange af Tydskerne, de fik da 2 Kanoner stillet efter os, og vi maatte hale længere ud, vi skød da 6 Kugler op efter dem, og da reterere de alt hvad de kunde, saa roede vi op til Striib igjen, da var Klokken omtrent 7, der var slet ingen som fik Skade eller blev saaret, vi fik Roes af vores Kaptein fordi vi vare saa flinke. Jeg beder Eder at hilse min Familie og Venner, og skrive mig til naar I kan. Vær venligt hilset

fra Eders tro Søn

Peter Nicolaisen Leimand

Jeg beder Eder at hilse Nikolai Lorensen og Christian Havbjergs Forældre fra dem at de ere ved god Sundhed og leve vel.

Et brev til Peter Nicolaisen Leimand fra bedstefaderen, Nicolai Jensen Bladt, indeholder næsten ikke andet end noget lokalt smånyt og gode ønsker for Peter. Der er dog også en hilsen fra forældrene og »hvis Du kunde see nogen Uvei til at faa leiet, saa maatte Du jo gjerne«, altså et ønske om at han skulle vende hjem fra tjenesten. Svaret på dette brev synes ikke bevaret, men det fremgår af forældrenes svar den 27. maj, at bedstefaderen havde fået brevet den 22. Af forældrenes brev den 27. maj 1849 fremgår blot, at nogle soldater på Augustenborg slot var døde af »en Sygdom som var paa Slottet«. Resten er personlige hilsener uden almen interesse.

Til Nicolai Petersen Leimand, Atzerballigskov:

Middelfart den 4 Juni 1849

Kjære Forældre.

Jeg vil lade Eder vide at jeg har modtaget Eders Brev den 2. Juni, og jeg seer deraf med stor Fornøielse at I Gud ske Lov er sund og frisk, jeg kan tilmelde Eder at jeg er ved god Sundhed og ved et frit Mod, den 3. Juni var vi i Slag igjen, Tydskerne havde faaet et Batterie opkastet paae det gamle Sted hvor de skjød Striib ibrand ifjor, det var dette Batterie vi skulde over at skyde ned, men da vi havde skudt et Skud kom Tydskerne med deres felt Batterie og kilede paa os, de holdt oppe ved en Skov bag nogle Gjerder, og de vare for

haarde at faae derfra, vi maatte trække os længere fra dem, og de blev ved at skyde efter os, vi var 2 Kanonbaade og een Kanonjolle derover, vi skjød 22 Bommer og 8 Kugler derop efter dem, de andre maatte trække sig tilbage før os, thi vi laae længere efter Middelfart, da de andre laae længere efter Frederitz, og nærmere det faste Batterie, Tydskerne fyrede paa Kraft med det faste Batterie over paa Striib og paa det store Batterie ved Striib, men der blev kun 1 Mand saaret ved dette Batterie det var dog ikke saa haart eftersom der traf mange Kugler og Bommer derind paae dem, de havde fundet 48 Kugler derinde og en stor Mængde Stykker af Bommer. Vores Jollerøer fandt 2 Kugler, en inde i en Bakke og een tæt ved Landet i Havet, disse to bragte de med ombord, den ene var en 12 Punds og den anden var en 24 Punds, der var ellers slet ingen Kugler der traf os eller de andre Baade, i Frederits blev der nogle Mand saaret, de talte om 15 Mand, de fyrede ogsaa stærkt paa Frederits. Ja de blev ved at fyre hele Dagen, og om Aftenen Klokken 9 begyndte de ogsaa at fyre med Geværerne til Klokken 2 om Natten, men hvad Ende det tog det veed jeg ikke. Idag gik der et Engelsk Damp skib forbi og gik saa nær ind under Tydskerne, og Tydskerne vare saa todsige at de skjød 3 Skud med Kugler efter det, og de to faldt tæt agter det og den ene gik over det, maaskee Tydskerne vil faae dette dyrt betalt. I kan hilse Anne Marie Friis, og Johan Dreier fra Jørgen og fra Christian at Nummer 7 og Nummer 5 er gaaet til Aarhuus og de var godt istand begge to, jeg beder Eder at hilse Nikolai Lorensens og Christians Havbjergs Forældre fra dem begge to at de er godt istand. Jeg beder Eder at skrive mig til saasart i kan, hils min Familie og mine Venner, vær hilset fra

Eders kjærlige Søn Peter Leimand

Til Nicolai Petersen Leimand:

Middelfart den 8 Juli 1849

Kjære Forældre!

Da Tid og Leilighed tillader det, saa vil jeg lade Eder vide at jeg er frisk og sund, og der har været et svært Slag her i Jylland den 6 Juli, om Natten Klokken 2 rykkede vores Tropper ud af Frederits 25000 Mand, da varede det ikke længe førend Slaget begyndte, og vi kunde see en sær Gevær Ild og høre baade Geværskud og Kanonskud i overordentlig Mængde, ja det var det sværeste Slag der endnu har været i denne Krig, der faldt mange Folk paae begge Sider, men Tydskerne fik dog dygtig Smør, vores fangede saae mange af Tydskerne, de siger for vist at de have fangen 3000 Mand med saarede og døde ialt, alle Dampskibe har gaaet til Kjøbenhavn med Fanger,

jeg har været inde i Frederits og seet mange af Fangerne, det er ikke andet end Slesvigholstenerne, de kan nok tale dansk de fleste af dem, vi kunde ogsaa nok komme til at tale med dem, det allesammen unge og raske Folk som saae overmaade godt ud. Der laae saa mange døde i Frederits saavel af danske som af tydske saa at det var gyselig at see paae, de siger at der er bleven 1100 borte af vores ialt med døde og saarede, thi det var kun meget faae og næsten slet ingen der blev tagen til Fange af vores, de løb Storm paa Tydskerne hele Tiden, de stormede alle Tydskernes Batterier som de havde rundt om Frederits og de tog alle deres Kanoner, de siger at de har faaet 36 Kanoner paa deres Batterier og 5 Feltkanoner har vi taget fra dem og saa mange Bommer og saameget Krudt, saa at der ikke er skudt saameget bort her i Frederits hele Sommeren, vi har ogsaa taget en uhyre Deel af Geværer og Sabler, og et Hundrede Heste har de næsten taget ogsaa, de siger ogsaa at de skulde have taget 4 Penge Kasser, vor der var ialt 20000 rd i, man kan rigtig sige at det var en stor Ære for Danmark dette Slag, det var slemt for os at vores bedste General er bleven skudt, nu kommer der mange Soldater fra Frederits igjen og de taler om at de skal til Als, og over at slaaes med dem der, nu vilde jeg ønske at jeg maatte spørge at Tydskerne ogsaa der havde faaet Smør. Vi laae over ved Frederits men vi skjød aldrig et Skud, thi det var ikke til Gavn thi vi kunde jo let have skudt vores egne. Nu beder jeg Eder at hilse Nikolai Lorenzens Forældre fra ham at han er ved god Sundhed, og ligeledes Jørgen Havbjergs fra Christian at han er ved god Sundhed. Nu intet videre denne Gang, men jeg [beder] Eder at skrive mig til saasart i faar mit Brev, hils al min Familie og alle mine Venner og Bekjentere. Vær flittig hilset fra mig

Eders lydige Søn

Peter Nicolaisen Leimand.

Sammen med de gengivne breve fandtes de tre sidste vers af et udateret digt, som efter indholdet at dømme synes at stamme fra tiden lige efter Fredericia-slaget – »..... Holstenerne vi sloge / Og det var godt / Hil Land og Drot« ..... »Det var ved Morgengry det H[urra] / Vor Hæder blev fornyet Hura.« Digtet er vel næppe skrevet af Peter Nicolaisen Leimand, selv om dennes navn er anbragt nedenunder det.

Til Peter Nicolaisen Leimand:

Atzerballigskov den 11 Juli 1849

Kjære Søn!

Med Glæde kan vi lade Dig vide, at vi har rigtig bekommet Dit

Brev, som Du skrev til os den 1ste Juli. Af dette Brev har vi med stor Fornøielse seet, at Du er ved god Sundhed, og Herren den almægtige være derfor lovet. Og vi kan ogsaa med Glæde lade Dig vide at vi og ere friske og sunde. Vi kan ogsaa lade Dig vide, at Russerne nu endelig ere komne, thi paa Søndags kom der 13 store Orlogsskibe, og lagte dem i lille Belt, og vi har den Fornøielse at vi kan gaae og see dem hver Dag. De 11 af dem ere saa store, saa at vi har aldrig seet saa danne og gaae i Søen før. Den 9ende var der en Deel af dem Folkene iland, det var for det meste Officerer, men der var dog nogle Matroser med ogsaa, men det galeste var at vi kunde aldrig forstaae et Ord af hvad de sagde. Kun een af dem kunde tale Tydsk, og ham kunde Skolelæreren rigtig tale med, og faae lidt Beskeed at vide hos. Og disse Orlogsskibe ligger der og venter efter flere, thi der siges at der skulde komme en heel Deel endnu. Vi vil tillige melde Dig, at Jakob Peders Koe ikke har kælvet endnu, og det seer heller ikke ud efter, at den faaer Kalv, hvilket jo er en meget stor Skade for dem, thi de har nu hverken havt Mælk eller Smør siden Du reiste. Du bedes om at hilse Nikolai Lorenzen fra hans Forældre og Sødstre at de er godt istand. Og ligeledes ogsaa Christian Havbjerg fra hans Forældre at de ere ved god Sundhed og ligesaa hans Søskende, og hans Søster Anne Marie kommer sig godt nu. Tillige bedes Du ogsaa om at hilse Eduard fra hans Faer og Moer og hans Familie, at de har det godt. Thi hans Fader kom om til os, da han hørte at der var Hilsen til ham, og bade os at skrive Hilsen til ham igjen. Og det er hans faderlige Ønske at see ham frisk og sund igjen. Vi sende vor Bøn til Gud for Dig, kjære Søn, at Herren vil bevare Dig og lede Dig sund og frisk hjem til os igjen, thi det vil blive den største Glæde, som kan tænkes for

Dine kjærlige Forældre.

Forældrene svarede den 2. august 1849 på begge sønnens breve. Deres svar indeholder dog ikke meget af interesse. De oplyste, at der havde været indkvartering af »3die Reserver Jægechor«, som havde været en hjælp i høsten. Bønderne fik hver ni mand, forældrene dog kun to.

Til Nicolai Petersen Leimand:

Sønderborg den 10 August

Kjære Forældre!

Jeg vil lade Eder vide at jeg er sund og frisk, jeg er nu kommen til Sønderborg, vi seilede fra Hindsgavl Tirsdag Eftermiddag ..... jeg troer at det varer ikke længe nu førend at vi kommer altheelt hjem, jeg tænker at om fjorten Dage skulde vi nok være hjemme,

hvis vi ikke skal blive her til Revi for Kongen thi de taler om at Kongen skulde komme her men vor Kaptein venter ellers at komme til Kjøbenhavn med det første. Jeg har nu skikket noget af mit Tøi hjem, som jeg ikke vilde have med til Kjøbenhavn, og som jeg nok kan undvære jeg har lagt det op til Christian Lassen, saa vilde han nok besøge det hjem. Jeg har talt ved Hans Hus, og Peter Havbjerg var ude paa hvor Kanonbaad at see til os, I kan hilse Nikolai Lorensens og Christian Havbjergs Forældre fra dem at de ere godt istand begge to, her ligge vi jo godt thi her kan vi faae vasket iland, vi kan ogsaa faa os et Brød at kjøbe saa har vi jo ikke behov at spise af de forbrændte Beskøiter og vi taler ogsaa ved mange af vores Bekjendter, ...

Værer selv hilset paa det venligste fra Eders
Kjærlige Søn Peter Leimand.

I det sidste brev af 10. august er der ikke angivet noget årstal, men ud fra sammenhængen kan det næppe være andet end 1849. Det sidste brev, der har forbindelse til Peter Nicolaisens deltagelse i første slesvigske krig, er et brev fra herredsfogderiet i Augustenborg:

Til Kaadner Peter Nicolaisen Leimand
i Asseballekov

Den ved sidste Søsession udskrevne Peter Nicolaisen Leimand i Asseballekov, som atter er frigivet, møder i Herredsfogderiet paa Augustenborg det snarest muligt, og medbringer sin 'Contrabog samt tilbagebetaler 82 sk.

Augustenborg, d. 1. April 1862.

N. Nielsen

I mellemtiden, nemlig i 1859, var Peter Nicolaisen Leimand blevet gift. Hustruen døde i 1871, hvorefter han giftede sig anden gang to år efter. Som allerede nævnt søgte han i 1907 den for »Deltagere i Kampene for Fædrelandet i Aarene 1848–50 tilstaaede livsvarige aarlige Hædersgave af 100 Kr.« På skemaet oplyste han, at hans kaptajn på Kanonbåd nr. 4 hed Stage, og at han havde deltaget i slagene ved Gudsø den 27. maj og ved Fredericia den 6. juli 1849, dog uden at blive såret. Han overlevede også sin anden hustru og døde først den 9. januar 1911 i Asserballekov, hvor han var født.⁴

Jørgen W. Jensen

4. Oplyst af Landsarkivet i Åbenrå: Peter Nicolaisen Leimand død 9. januar 1911, begravet 14. januar. Gift 1. gang med Cathrine Marie Petersen (Schmidt) i 1859, som døde i 1871, og 2. gang med Marie Elisabeth, født Clausen, i 1873, hvor han benævntes »kådner«; hun døde i 1905.

Hovedgården Buckhagen (Bukhavn). Maleri fra ca. 1650.

De adelige godser i Angel

Historisk Samfund for Sønderjylland indbyder sine medlemmer til egnsvandring i Angel søndag den 1. september 1968. Dr. H. von Rumohr, Drølt, vil på turen fortælle om de adelige godser, som turens deltagere får lejlighed til at bese et par af. Her bringes viceskoleinspektør Chr. Stenz' oversættelse af foredraget, der holdes på tysk. Artiklens fotografier er udlånt af dr. von Rumohr.

I Danskerskoven og på Svans ligger de store herregårde tæt på hinanden. På Angel findes der næsten kun i halvøens østlige hjørne en række af store gårde, der med rette kan kaldes godser. Nord for den nuværende landegrænse er antallet af herregårde endnu mindre, der ligger nogle få på Sundeved og Als, og langt derfra Schackenborg ved vestkysten og Gram lige syd for Kongeåen.

Denne ejendommelige fordeling af godserne har sine historiske årsager. Det senere hertugdømme Slesvig er i hundredårene efter anglernes udvandring til England i midten af 400-tallet blevet koloniseret nordfra af jyske

indvandrere. Denne bosættelse strakte sig stort set kun til Slien. De tilgrænsende landskaber mod syd var til ind i middelalderen enten ikke bebyggede – som skovområdet Danskerskoven – eller var i Slesvig-bispenses eje – som halvøen Svans. Derfor kunne den holstenske adel, der fra og med 1300-tallet trængte op sydfra, forholdsvis let opbygge sine borge, som kom til at danne grundlaget for de senere store godser.

På Angel var forholdene anderledes. Det frugtbare landskab, der allerede i middelalderen var forholdsvis tæt befolket, havde brug for beskyttelse mod vendernes røveriske overfald fra søen. Derfor opstår næsten som efter en plan et tæt net af forsvarsværker nær ved østkysten – med kongelige borge i nord, hvor nu Lyksborg ligger, og i øst, hvor nu Gelting ligger. På kongens side stod den jyske hærmandsstand, der sad på mange små vandborge mellem de to nævnte yderpunkter – helt over til Gelting og mod syd til Slien – med den opgave at tage sig af landets forsvar.

I et sådant tæt befolket område som det nordlige Angel var der ikke betingelser for udvikling af storgodser. Vi kender ganske vist mange borgpladser i dette område, også navne på mindre herregårde som Veseby, Freienwillen, Undevad, Lundsgård, Svensby, Grønholt og Brunsholm. Men kun i den østlige del, i »silva geltinga«, den store Gelting skov, der strakte sig fra Røst i syd til Rundtoft i nord og praktisk taget omfattede hele egnen mellem Kappel og Gelting, var betingelserne for storgodser til stede. Der fortælles, at denne skov var så tæt, at et egern kunne springe fra Kappel til Gelting uden at berøre jorden. Ved Gelting i nord hedder skoven Nørreskov og ved Drølt i syd Sønderskov. Mellem disse findes nedertyske skovnavne som Rabenholz, Priesholz og Vogelsang. Stednavnene omkring Gelting fortæller om ryddet skov, således i Katterød, Basrød og Reglsrød. Efter gammelgermansk ret var al ikke opdyrket jord, først og fremmest skovene, kongens ejendom. I forbindelse hermed opregner den berømte Kong Valdemar II's Jordebog fra 1231 omhyggeligt de samlede kongelige besiddelser i denne del af Angel, »silva geltinga«. I det følgende århundrede optræder de første ridderslægter, først og fremmest medlemmer af den jyske hærmandsadel, senere af den ældre holstenske adel. Fra 1285 var Rundtoft i Skram'ernes eje, og omtrent fra samme tid nævnes fra Røst slægten Abildgård. 1339 bliver Bukhagen med en sjettedel af Gelting skov pantsat til den holstenske ridder Sievert Sehested.

Vi er i dag vant til at betragte et gods som et storlandbrug med en statelig avlsgård i centrum og med store marker og skove omkring den. Men denne betragtningsmåde har kun gyldighed for 1900- og måske 1800-tallet. Udgangspunktet var et helt andet, og tidligere århundreder ville ingen forståelse have haft for vort syn på sagen. Karakteren af det adelige gods har afgørende ændret sig. Omkring år 1200 har vi at gøre med adelsborgen, hærmandens borg. Jordarealet var på den tid meget lille. Således er Rund-

toft kun vurderet til 6 mark guld, mens nabogården Vippetorp er anslået til 36 mark guld. Vippetorp havde 6 gårde under sig, Rundtoft kun 2, netop så meget, som ridderen behøvede til underhold for sig og sin familie og sit tyende. Omkring år 1400 er udviklingen af de store godsterritorier afsluttet, og Østangels store godser som Gelting, Rundtoft, Røst og Bukhagen antager det vældige omfang, som de havde i næsten et halvt årtusind. Til Rundtoft hørte de store gårde Rundtoft, Siverland og Drølt med tilhørende landsbyer, til Gelting hørte gårdene Prisholt, Bæverø, Nadelhøft og Pommerby samt 6 landsbyer, til Bukhagen hørte desuden øen, hvorpå den store gård Ø med fiskerlejet Maasholm ligger, samt gården Kronsgård, landsbyerne Gammel- og Ny-Rabøl, Svakketorp, Hasselbjerg, Gundelsby og Børsby, i alt 59 bol. Endelig bestod Røst af de senere selvstændige gårde, Tøstrup, Flarup, Bolskovby, avlsgården Dotmark og de fem landsbyer, Melby, Grimsnæs, Grummark, Kappelholt og Stutebøl. Med skabelsen af godsdistrikterne er »silva geltinga« blevet opdelt på fire store besiddelser, hver med en borg i centrum og med mange forpagtere, fæstere, kådnere og inderster under sig. De fleste af disse godser rådede desuden over meget strøgods, der for norges vedkommende, således for Rundtoft, var spredt over hele Angel.

Der går et par århundreder, og vi skriver år 1600. Riddervæsenets tid er forbi såvel som håndvåbnenes betydning over for indtrængende fjender. Opfindelsen af krudtet har gjort de gamle våben ubrugelige og har fremkaldt nye. Men samtidig er der sket store politiske og økonomiske ændringer i samfundet. Der er ro i landet, vendernes indfald er for længst hørt op og afløstes en tid af en kamp mellem nord og syd. De holstenske grever trænger ind mod nord og formår at hævde sig. I 1386 bliver hertugerne af Holsten forlenet med hertugdømmet Slesvig.

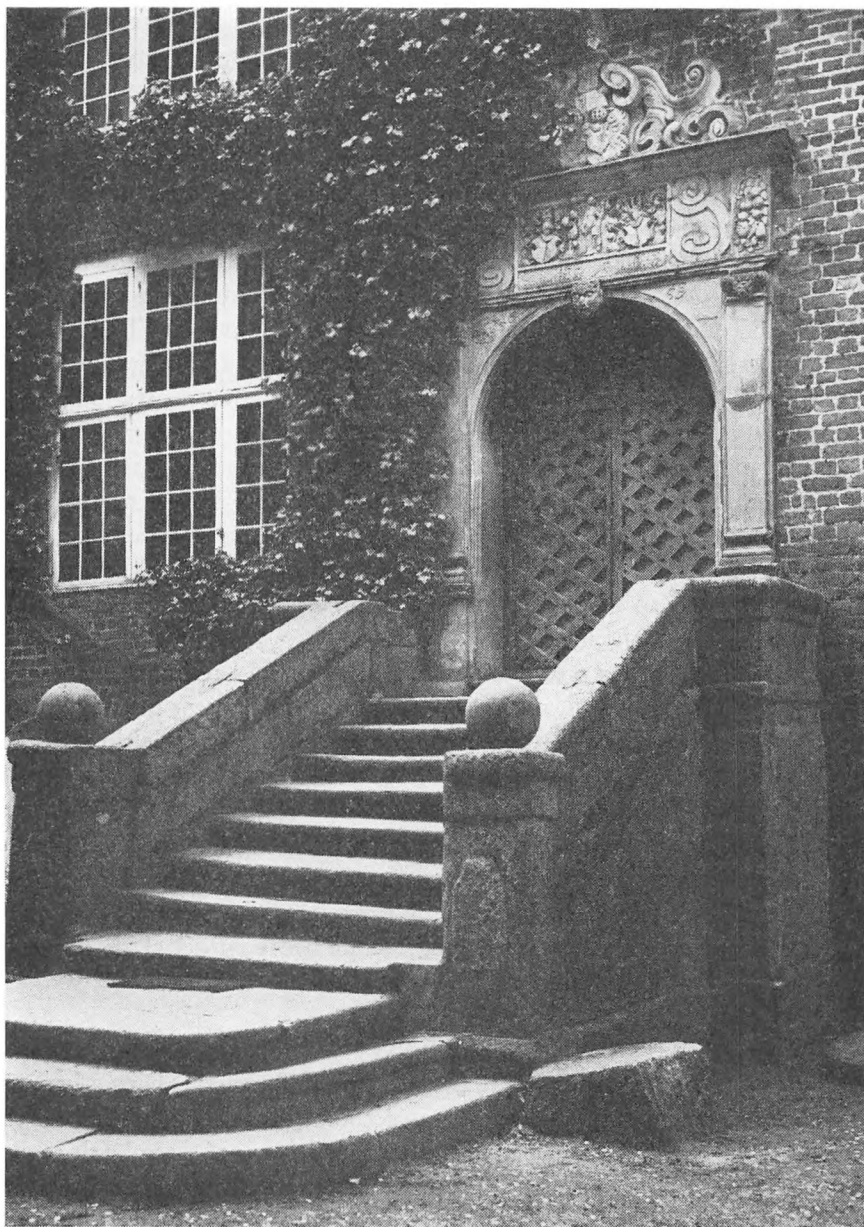
Den følgende tid er før-kapitalismens epoke. Af 1300-tallets store godsterritorier skabtes nu storlandbrugene. De gamle gårdbygninger på Rundtoft bliver til o. 1600, på Gelting, Røst og Bukhagen må der også have været byggeri, som senere er erstattet af nyere bygninger. Da godset 1593 blev delt mellem fire Rumohr-brødre, begynder Henneke Rumohr, som erhvervede Rundtoft, at føre bog over driften. Han anfører tallet på okser, som han har overtaget, og meddeler om deres fordeling på græsmarkerne. Fuld af stolthed følger han til: rechte groote Beester!

Igen går to århundreder, tidsrum med fred og landlig ro og præget af et patriarkalsk forhold mellem herremanden og hans undergivne. Dog findes i denne tid i 1600- og 1700-tallet eksempler på magtmisbrug og undertrykkelse, på mange gårde forekommer hekseprocesser, f. eks. på Røst i 1632 og i 1641. På Ø bliver fogden på grund af plagerier slået ihjel af godsets arbejdere med en hårdhændet proces som følge, og i 1740 bliver ikke mindre end 15 unge karle fra Maasholm offentligt henrettet. Da Detlev Ru-

mohr på Røst forlanger underdanighedsed af indbyggerne i Kappel, vil først hele befolkningen vandre bort, men det bliver kun til 64 familier, som af hertugen får anvist en øde ø i Slien til beboelse. Dermed grundlægges – i 1667 – flækken Arnæs. På alle Østangels godser bliver livegenskabet indført, men det synes dog, bortset fra undtagelserne, ikke at have været tilnærmelsesvis så trykkende som i Østholsten. I det store og hele råder der et godt forhold mellem godsets herskab og bønder og kådnere, og ikke sjældent findes der allerede i 1600-tallet eksempler på frigørelse fra livegenskabet, ligesom mange bøndergårde bliver arvefæste i de samme familier.

De to århundreder er samtidig højdepunkter i landets bygningskultur. I renæssancetiden – i 1590 – bliver østfløjen på Røst opført, 1641 følger vestfløjen. I 1609 rejses hovedbygningen på Dollerød. Antagelig har den først været beregnet til porthus, og først senere er den udvidet til sin nuværende anselige størrelse. Omkring 1630 må den gamle hovedbygning på Bukhagen være blevet bygget. Rundtoft har sikkert på denne tid haft en hovedbygning med mange sidebygninger, vi har kun kendskab dertil fra en gammel tegning. Det nuværende slotsanlæg er fra 1700-tallets anden halvdel, 1754 rejses midterbygningen, 1761 og 1786 følger til højre og venstre herfor sidebygningerne, ridestald og kavallerhus. Omtrent samtidig lader Friedrich Rumohr hovedbygningen på Tøstrup opføre ved bygmesteren Tobias Wendler, og i 1779 opfører Fr. C. v. d. Wisch den smukke hovedbygning på Lundsgård. De kulturelle udfoldelser indskrænker sig ikke til byggeri, samtidig bliver i bygningernes indre en rigdom af kunstværker til. Stukkatører, malere og havearkitekter er i gang med at give godsernes midtpunkter en storslået udsmykning. De al fresco malede vægge i hallen på Røst med deres allegoriske henvisninger til den menneskelige begrænsning er fra midten af 1600-tallet. Omkring år 1700 udfører den gottorpske maler Balthasar Mahs på Bukhagen en række allegoriske vægmalerier med tilknytning til antikke sagn, og omtrent på samme tid må tapetværelset i det øverste stokværk på Røst være indrettet – med de allegoriske fremstillinger af de fire elementer – og andre vægmalerier, sandsynligvis efter Ovids metamorfoser. På Rundtoft peger den indre udsmykning hen på to perioder, den første er tiden efter hovedfløjens opførelse, altså før 1760. Fra denne tid stammer de panellerede rum i slottets sydlige del, spisesalen og den tilstødende hjørnesalon mod gårdsiden. Hjørnestuen ud mod haven og salonen lige ved er såvel på vægge som i loftet rigt udstyret med malerier og stuk. Den anden periode kan dateres fra 1786, hvor den storslåede indgangshal rejstes, den såkaldte kuppelsal, der rager op gennem to stokværk og er udstyret med galleri hele vejen rundt. M. A. Tardei har udført de berømte stukarbejder her.

Også havesalen, kabinettet mod syd og det righoldige bibliotek er ud-

Røst. Indgangsportalen.

smykket med Tardeis stukarbejder, der foruden at fremstille planter indeholder en række figurer med symbolsk betydning, således fremstillinger af teatret, geometrien, arkitekturen, astronomien og fysikken.

Ved siden af Gelting, som omtales senere, besidder Rundtoft vel nok den

mest imponerende udsmykning blandt Angels slotte, men afgiver samtidig et vidnesbyrd om en kunstnerisk kraft, der peger langt ud over det lille landskabs rammer, og som med fuld ret giver slottene en plads side om side med den tids store slotte i Danmark og Nordtyskland.

Mod slutningen af 1700-tallet spores en nedgangstid for godserne. 1797 ophæves livegenskabet, men nogle godsejere havde dog længe før på eget initiativ gennemført bondefrigørelsen. Henning Rumohr på Ohrfeld gjorde begyndelsen i 1765. Samtidig med denne store socialreform indledtes på alle Angels godser en mere eller mindre vidtgående udskiftning. Fra Røst var allerede de tidligere adelige godser Bolskovby, Flarup og Tøstrup blevet udstykket. Nu fulgte en omfattende udstykning af hovmarkerne, og landsbyerne blev selvstændige igen. Som følge heraf har Røst i dag højst 10 procent af sit tidligere areal. Lundsgård blev helt opløst, avlsgårdene Grønbjerg og Voldevrå blev solgt fra, og resten af gården bragtes ned på 49 ha. En lignende skæbne overgik Dyttebøl, fra hvilken Kronsgård og landsbyerne blev udskilt, og Lindå ved Slien, hvor kun stamparcellen, der i dag er på 68 ha, blev tilbage. De store hovmarker blev udstykket til småbrug, sikkert ikke til fordel for det moderne landbrug. Ikke et eneste gods på Angel undgik denne udstykning.

Først i 1800-tallet mærker man, at udviklingen går i retning af moderne storlandbrug, sådan som det drives i dag. Det slog igennem på omkring et dusin større eller mindre gårde i Østangel, på de tre store, Gelting, Rundtoft og Bukhagen, og på de noget mindre som Dyttebøl, Prisholt, Drølt, Røst, Tøstrup, Ohrfeld og enkelte andre.

Vi vil nærmere betragte to godser, som hver for sig har spillet en særlig rolle blandt Angels herregårde, et stort, Gelting, og et mindre, Drølt. Netop ved at stille de to godser af forskellig størrelse og med forskellig skæbne over for hinanden, begriber en udenforstående bedre en del af det væsentlige grundlag for godserne i det hele taget.

GELTING

Gelting er fra Arilds tid en af de betydeligste besiddelser i hertugdømmet Slesvig. Navnet må være så gammelt, at det kan føres tilbage til den angelske folkestammes tid. Alle kortnavne med endelsen -t – som Solt, Løjt, Røst, Drølt og Gelt – ing, det sidste med patronymisk endelse, vidner om en høj alder. Som allerede anført har vi i senere tid i Gelting haft den østligste del af kongens forsvarsanlæg. Gelting forblev betydeligt længere end de andre borge i kongens eje, først i 1428 har en holstensk ridder, Claus von der Wisch, fået Gelting som len, men nok kun som pantelen, for det gik snart igen tilbage til kongen og kom først i adelens besiddelse mod slutningen af 1400-tallet. Små 100 meter nord for det nuværende gårdanlæg er en lille tårnhøj synlig med de beskedne mål 10 til 11, omgivet af en 3 m bred

Gelting. Facaden.

grøft og en flad jordvold. Her må den kongelige fogeds første borganlæg have ligget. Det nuværende slotsanlæg har i stor udstrækning bevaret sit middelalderlige præg; rundt om strækker sig høje jordvolde, som i hjørnerne er udbygget til bastioner. Rundt om dem løber slotsgravens dybe vand, på vestsiden udvidet til en sø, som parkens høje træer spejler sig i. Indgangen til gården er gennem det lille porthus, som passer fortrinligt ind i landskabet, og som med sin lille tagrytter er bygget i året 1754, men hviler på ældre fundamenter. Den indre gård deler sig i to dele, som ligger asymmetrisk op til hinanden og derved røber den høje alder. Der er endnu intet spor af rokokotidens snorlige opbygning. Først betræder man avlsgården med de store, smukke lader, opført i årene 1746–53 efter udkast af landsbygningsmester O. J. Müller, men delvis med benyttelse af ældre bygningsdele. De svungne gavle på kostalden er dog først kommet til i 1919.

I en skæv akse i forhold til avlsgården ligger den anden lille ø med slottet, som man når til over en smal bro. I en imponerende størrelse ligger slottet nu foran os, et vældigt kompleks af tre fløje med det store tårn til venstre. Alle enkeltheder i dette bygningsværk vidner om den vilje til at bygge op, som har besjælet de mange generationer, der har boet på slottet og har bidraget til at forme det. Næsten hvert århundrede har været med til at sætte sit præg her. Den ældste del er sikkert tårnet, som ifølge overleveringen er bygget af kong Christian I af Danmark i 1470 eller 1476.

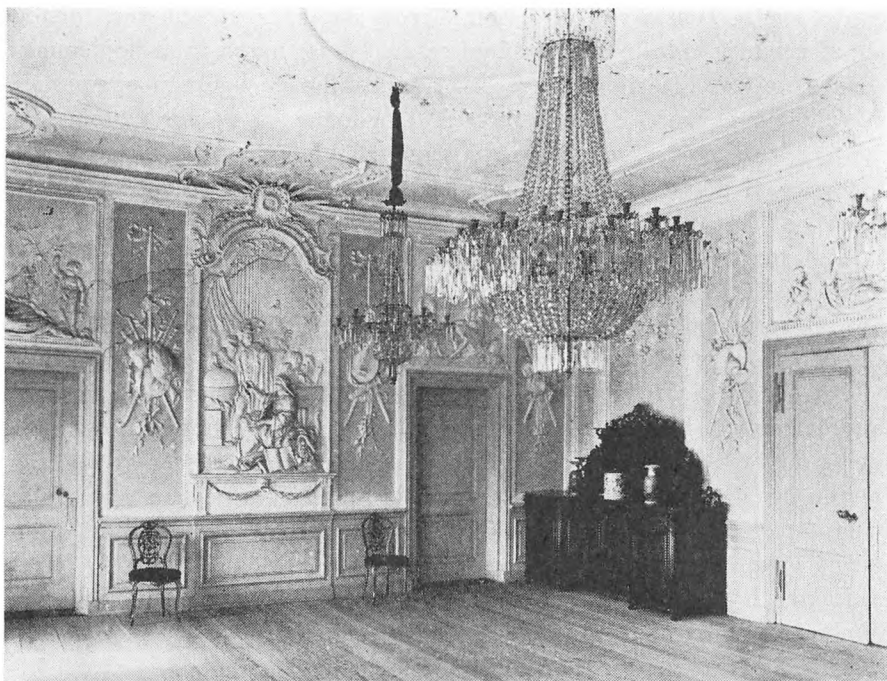
Måske hviler det på endnu ældre fundamenter, måske tjente det fra første færd kun som bolig for ridderen. Man kan endnu på fordybninger i mureværket konstatere, at indgangen ligesom ved andre tårnborge i hele Nord-europa ikke var nede ved jorden, men i højde med andet stokværk. I dag er tårnet sammen med noget af østfløjen indrettet til kapel. Baronerne von Hobe-Gelting, der har siddet her siden 1820, gik i 1812 over til den katolske tro.

Den tilstødende østfløj skal vel føres tilbage til 1500-tallet. Den omfattede oprindelig kun en forhal og riddersalen. I de øvre stokværk var der kornmagasiner. Vi har her at gøre med en byggeform, der på denne tid også var almindelig på franske og sydtyske borge.

Kun langsomt voksede bygningerne, og beskedne var de til at begynde med. Midterbygningen var kun halvt så bred som nu, i stueetagen var der foruden forhallen kun tre rum, de andre to etager havde hver en sal og et værelse. Vestfløjen, som er bygget af Joachim v. Ahlefeldt o. 1680, afgav i kælderens plads til et mejeri, og kun i denne afdeling var der i øvrigt beboelige værelser.

Der må her kastes et blik på de ejere, som har æren for slottets form og udstyr. I 1494 foregår et af de største ejerskifter, som har fundet sted i hertugdømmerne: ridder Hans v. Ahlefeldt overdrager hele Trøninglen til kongen og får i stedet den frugtbare Hasseldorf marsk med 5 kirkesogne og – som en slags tilgift – Gelting, der ikke engang blev takseret til en fast sum. 6 år senere faldt Hans v. Ahlefeldt i slaget ved Hemmingstedt den 17. februar 1500. Der var betroet ham det ærefulde hverv at føre den gamle, hellige dannebrogsfane, og da den dødbringende kugle traf ham, svøbte han fanen om sin krop og faldt døende til jorden.

Gelting tilhørte nu Hans v. Ahlefeldts efterkommere gennem mere end to århundreder, og i disse generationer har slægten frembragt mange betydelige mænd. Her er den mand født, der som ingen anden har grundlagt Danmarks militære berømmelse, feltmarskal Claus v. Ahlefeldt, død 1674. I begyndelsen af 1700-tallet bryder ulykkerne ind over Gelting. Først ejes godset af en ældre broder, som ikke formår at holde det, og som sælger det til den yngre broder Joachim v. Ahlefeldt, død 1744. Denne kan kun betale halvdelen kontant og udsteder for restsummen et gældsbevis, som senere bliver overtaget af den gottorpske minister Magnus v. Wedderkop. Ved dennes fald kommer dokumentet i hænderne på hans dødsfjende, minister v. Görtz. Dermed var Geltings skæbne beseglet. Mellem Wedderkops og Görtz' arvinger blev der ført proces i årtier, og den endte med, at Wedderkops søn formelt fik overdraget Gelting, men samtidig blev han nødsaget til at overlade godset til kongen, som således for tredje gang blev Geltings ejer. Kongen ville udstykke det, men da der ikke var nok interesserede, måtte man se sig om efter en, der formåede at købe det hele.

Festsalen på Gelting.

Det lykkedes fuldt ud. Køberen var en mand, der stammede fra jævne forhold på den slesvigske vestkyst. Han hed Sønke Ingwersen. På grund af et formentligt drab løb han som ungt menneske hjemmefra og kom over Amsterdam til Batavia i Indonesien. Her gjorde han en kometagtig karriere og blev til sidst resident i Cheribon på Jawa. Han samlede store rigdomme og giftede sig med den smukke Adriane van Loo. Efter hustruens tidlige død længtes han efter hjemstavnen, lod sin formue overføre til Holland og vendte i 1757 tilbage til Slesvig. Da han nu gennem den danske statsminister J. H. E. Bernstorff fik tilbudt Gelting, greb han resolut til og købte godset for 85.000 rigsdaler. I 1759 blev han optaget i den danske adelsstand under navnet baron von Gelting. Senere blev han også kejserlig friherre.

Nu begyndte for Gelting en blomstringstid. Først lod han selve slottet grundigt istandsætte og udvide, med nyt tag og med store hollandske vinduer. I 1777 tilkaldtes stukkatøren M. A. Tadei fra Gandria ved Lugano. Han arbejdede her i fem år og fik i 1784 også sin yngre broder F. A. Tardei hertil. De to brødre har virket på mange slotte i Norden, foruden Gelting på Rundtoft, Drølt, Wulfshagen og Knoop.

Seneca von Geltingen, som Ingwersen nu kaldte sig, betragtede M. A.

Tardei som et kunstnerisk geni. Som Tardei skred fra stue til stue, forstod han at sætte sig ind i bygherrens tankegang. Hans kunst når sit højdepunkt i den store festsal i anden etage, hvor fremstillingen ligefrem nærmer sig en guddommeliggørelse af slotsherren. Ungdommelig og foretagsom står han der, selvbevidst sætter han passeren på globusen som tegn på den dristighed, der kræves for at runde jordkloden. Hans skytsgudinde, klogskabens allegoriske figur med spejl og slange som attributter, hentyder til, hvor megen tak Sønke Ingwersen er hende skyldig for sin succes i livet. Søjlen med et højt fodstykke giver relieffet en storslået stigning, den og en bog i forgrunden har symbolsk betydning ved at vise Sønke Ingwersen som en ven af videnskaben og kunsten.

Men denne utrættelige første baron von Geltingens skaberkraft var ikke udtømt hermed. Han anvendte store midler til at fylde slottet med inventar og anskaffede sig en stor samling af malerier med billeder af sin egen familie og af fyrstelige personer. Yderligere hjembragte han værdifuldt Kina-porcellæn og kostbare møbler, ligesom han skabte et bibliotek. Hans søn og efterfølger, Rudolph Baron von Geltingen, tilkaldte i 1789 havearkitekten I. C. Bechstedt, efter hvis planer have og park blev anlagt, et kombineret anlæg af fransk og engelsk havestil.

Sønke Ingwersen plejede selv at betegne Gelting som »Angels gård«. Eftersom teatret også ejede hans interesse, byggede han et lille komediehus, hvor han lod opføre den tids yndede hyrdespil. Skuespillerne blev udtaget blandt tjenerskabet. Baronessens kammerpige var den unge naive pige, kusken Claus, også kaldet Claus Husar, spillede den unge elsker.

I 1786 døde Seneca Geltingen på en rejse til Haag. Hans søn Rudolph, der døde i 1820, efterfulgte ham som ejer, men da han ingen børn havde, overgik godset til efterkommere af datteren Adriana Sebranda, der var gift med amtmand Andreas v. Hobe i Reinbek. Dennes søn, ritmester Levin v. Hobe, død 1842, blev den tredje baron v. Gelting. I 1821 fik han dansk barontitel, der var knyttet til fideikommiset Gelting. Siden har hans efterkommere ejet godset, der sammen med avlsgården Bæverø og skovene udgør et areal på 1000 ha.

DRØLT

Også Drølt hører til de stednavne, der kan føres tilbage til anglerne. -t i endelsen betyder et kollektivnavn. Den første del – drøl – er en gammel-nordisk betegnelse for et vandhul, og det er i god overensstemmelse med de mange små sumpe, der præger landskabet. Mange spor peger hen mod en bosættelse her allerede før vor tidsregning; der er f. eks. udgravet en urnekirkegård på en nabomark til Drølt, og der er på markerne fundet stenøkser og stenvåben med en alder af 6000 år, herunder en pryddolk af jysk flint, et af de smukkeste stykker i sin art i Slesvig-Holsten. I Drølt er agervolde fra den tid endnu synlige.

Drølt. Facaden.

Efter anglernes udvandring i midten af 400-tallet følger en tid uden historiske vidnesbyrd. Den første påviselige brug af navnet Drølt er fra 1397. På den tid sidder ridderen Erich Krummendieck på Rundtoft, som hans fader har erhvervet gennem sit giftermål med Cæcilie Skram. Erich Krummendieck trakter efter at udvide sine ejendomme og køber af sin svigerfader, drost af Sønderjylland, ridder Johannes von Thienen, ikke alene de syd for Rundtoft beliggende landsbyer, men også gården Trøle-garde. Af ordet fremgår, at der allerede dengang har været en gård foruden en landsby ved navn Drølt. Denne landsby er først endeligt nedlagt i første halvdel af 1700-tallet, med den virkning at avlsudbyttet på Drølt steg betydeligt.

Fra 1397 har Drølt stået i snæver forbindelse med Rundtoft og er blevet betragtet som en avlsgård inden for fællesgodset. Til tider har ejerne af Rundtoft boet på Drølt på deres gamle dage, også Asmus Rumohr, død 1590, der byggede slottet på Røst, har boet her. Fra hans tid er bevaret en ovdør af jern med hans og hans hustru, Margarethe Rantzaus, våben.

Christian August III v. Rumohr på Rundtoft, død 1798, ønskede at efterlade en herregård til hver af sine sønner. Til den yngste søn købte han adelsgården Østergård, for den anden søn Friedrich skulle der af Drølt oprettes en selvstændig herregård. Af de 8 landsbyer, som hørte til Rundtoft, blev 4 lagt ind under Drølt, der nu var på 1300 ha. Efter at landsbyerne ved bondefrigørelsen blev selvstændige, har herregården og skoven tilsammen et areal på 280 ha.

I året 1800 brænder gården efter et lynnedslag. Forvalteren skal have været synsk og have forudset ulykken. For Chr. Aug. v. Rumohrs enke, Louise Marianne, født baronesse v. Dehn, er det en velkommen anledning til at skabe en ny gård med et virkeligt herrehus. Indtil da havde der nok kun stået en almindelig forvalterbolig. Den gamle byggegrund blev opgivet; den var sikkert for smal. 200 m nordligere anlægges den nye gård, først de to vældige lader i målestokken 55×17 meter. Så tilkalder den energiske dame en af tidens førende arkitekter, Axel Bundsen fra Assens på Fyn, som nogle år tidligere havde skabt sig et navn ved at bygge grev Baudissins herrehus Knoop nord for Kiel. Under Bundsens ledelse opstod i årene 1806–07 slottet på Drølt i streng klassicistisk stil med søjlefremspring og søjlehal. Søjlekapitællernes farve er holdt i pompejansk rødt ligesom gavlens smalle konturlinje. I det indre holder Bundsen sig så vidt muligt til fruens ønsker; opdelingen svarer til den, der er rådende i det et halvt århundrede ældre Rundtoft. De yndefulde, dekorative malerier i værelserne er bevarede, men om de er udført i denne form, er usikkert.

Udsmykningen af hasesalen viser tegn på iderigdom. Stukkatoeren M. A. Tardei, en broder til den betydeligt ældre M. A. Tardei, der på Gelting havde arbejdet med rokokostilen, blev kaldt til Drølt i 1810. Han har gjort hasesalen til en af de smukkeste festsale i noget slot hernede. Væggernes grundfarve er turkis, opdelt i retvinklede felter ved en hvid farve. Oven over disse anbragte Tardei smallere felter, som han udfyldte med fint stuk. Valget af motiver er lykkedes godt, frugter og planter fra nord og syden er grupperet i en fuldendt harmoni. På to felter afbildes hvede, på de to derefter havre og i begge de to næste efeu. Der imellem er der felter udstyret med kunstnerens yndlingsmotiver fra det fjerne Tessin, roser, oleander og oranger.

I 1814 blev gården overtaget af Friedrich H. A. v. Rumohr, der samme år giftede sig med sin halvkusine, Wilhelmine v. Ahlefeldt. Men der kom ikke megen lykke til hjemmet; to børn døde næsten samtidig, og først senere fødtes fire andre børn. Ved det femte barns fødsel døde den unge moder. Der var heller ikke beskåret manden et langt liv. I 1831 blev han landråd og amtmand i Hytten. Han har gjort sig gældende i det politiske liv ved at udsende pjecer mod Uwe Jens Lornsen. Allerede i 1833 døde han, kun 43 år gammel. Han mente at have ydet et væsentligt bidrag til indretningen af det nye slot gennem etableringen af et stort bibliotek. I sin kortvarige ejerperiode anskaffede han sig over 3000 bind, overvejende af historisk og geografisk indhold. Men da han var død, gjorde hans svigerfader, gehejmekonferensråd Wulf Christopher v. Ahlefeldt på Lindå, kort proces. Biblioteket havde altid været ham en torn i øjet, svigersønnen skulle sørge for sin familie frem for at købe bøger. Han lod hele biblioteket

læsse på arbejdsvogne og sælge på auktion i Slesvig, så at bogstavelig talt kun auktionskataloget er blevet bevaret.

Men der kom andre skygger over tilværelsen. Friedrich H. A. v. Rumohr havde efterladt gården til sin ældste søn, Wulf August v. Rumohr, men retten erklærede testamentet for ugyldigt. Så måtte den juridiske arvefølge bringes i anvendelse, og den var ifølge Jydske Lov: hver søn en fuld andel, døtrene en halv. Da der var tre sønner og en datter, arvede hver søn to syvendedele, datteren en syvendedel. Det vidner om stærk familiefølelse, når det i 45 år, helt til 1878, lykkedes at bevare arvefællesskabet uden deling. Nu var to søskende ikke mere i live, datterens mand, provst Ernst Versmann, havde tilbagegivet sin andel, og den yngste broder, Henning K. W. v. Rumohr, død 1902, kunne derfor udbetale de ældre brødre og endelig drive gården som enejer.

Efter hans død gik Drølt – det var nu fideikommiss – over til den ældre broders søn, Hermann v. Rumohr, død 1926. Denne erhvervede sig en meget agtet position i landets offentlige liv. Han blev allerede i sine unge år landråd i Tønder og senere i Plön. Derefter trådte han som hofmarskal og kgl. preussisk kammerherre i tjeneste hos prins Heinrich af Preussen, broder til den sidste tyske kejser. Endelig overtog han embedet som klosterprovst for det adelige kloster Preetz. Desuden var han medlem af den slesvig-holstenske kirkestyrelse.

I hans tid skete der meget store forbedringer på Drølt. Næsten alle bygninger blev fornyet, ombygget eller udvidet. Frem for alt genoptog han bedstefaderens biblioteksplaner. Mens han var landråd i Tønder, lykkedes det ham at købe et værdifuldt bibliotek af apoteker H. C. Ressler. Det var ikke særlig stort, omfattede kun 900 bind, men det indeholdt mange kostbarheder, som i dag er meget sjældne. Bøgerne var meget billige, i gennemsnit 2 mark pr. bind.

Dette bibliotek var ved kammerherrens død vokset til 3000 bind. Den nuværende ejer, dr. Henning v. Rumohr, har planmæssigt udvidet det, så det i dag omfatter ca. 7000 bind. Kernen i det er som før den slesvig-holstenske del og herunder især det slesvig-holstenske ridderskabs og adelens historie. Man har lov at hævde, at der i hele hertugdømmet ikke findes noget bibliotek, der på dette specielle felt kan måle sig med det.

Men også den bildende kunst kommer i dette lille slot til sin ret. Gennem arv og køb er der samlet en anelig bestand af fremragende malerier. Fra den betydelige danske maler Jens Juels hånd stammer de fortræffelige portrætter af den danske statsminister Andreas P. Bernstorff, af grevinde Catharina Stolberg, som hørte til Emkendorf-kredsen, og af overmarskal Fr. C. v. Numsen. Fire portrætter har Fr. C. Gröger fra Hamburg malet, af Henning v. Rumohr til Ø og Ohrfeld og af hans børn, døtrene Kitty og Fritze og sønnen Carl Friedrich v. Rumohr, død 1843, grundlægger af den

moderne kunstvidenskab. Vel husets betydeligste maleri er det næsten legemsstore portræt af kunsthistorikerens moder, Wilhelmine v. Rumohr, født baronesse v. Fersen, af Dresden-maleren Anton Graff fra 1785.

Og så findes der to drikkekar af en ganske særlig karakter, det første er det Rantzauske »Humpen« fra 1589, af statholder Heinrich Rantzau testamenteret til hans datter Magdalene, en tung pokal af drevet sølv, et fint eksempel på, hvad renæssancens kunsthåndværk kunne præstere i vort land. Det andet er fremstillet som et egetræ af sølv med drikkeskålen i træets krone, en gave fra storhertugen af Oldenburg til den nuværende ejers oldeforældres guldbryllup i 1831. Det tredje er kendt under navnet Drølter-hornet, en gave fra landskabet Angel til Wulf August v. Rumohr, død 1888, der på mandig måde forsvarede retten til tysk skole- og kirkesprog og derfor måtte tilbringe tre måneder i fængsel i Nyborg på Fyn.

Heraf kan ses, at også et lille gods formår – med bibeholdelse af traditionerne – at yde sit bidrag til udvikling af ånds- og kulturliv.

Henning von Rumohr.

ANMELDELSER

Wolfgang Laur: Historisches Ortsnamenlexikon von Schleswig-Holstein. Gottorferschriften. Karl Wachholtz Verlag.

Wolfgang Laur, der i 1960 fik udsendt sin gennemgang af problemerne omkring »Die Ortsnamen in Schleswig-Holstein«, længst udsolgt, har nu rystet brikkerne sammen på en anden måde i »Historisches Ortsnamenlexikon von Schleswig-Holstein«. Det er udgivet af Arbeitsgemeinschaft für Landes- und Volkstumsforschung Schleswig på Karl Wachholtz Verlag Neumünster som bind VIII af Gottorferschriften.

Efter 30 siders indledning om den sproglige baggrund følger en litteraturfortegnelse på 11 sider og 9 siders oversigt over anvendte tegn og forkortelser, temmelig upraktisk anbragt midt i bogen. Endelig kommer så det egentlige stednavneleksikon fra side 55 til 218 med gennemgående godt en snes navne pr. side. Der er lagt vægt på en kort og knap orientering om de enkelte navne, og resultatet er blevet et dejligt

overskueligt og let anvendeligt leksikon.

Vi har i dette område et sammenløb af danske og tyske, slaviske og frisiske navne, der stiller store krav til den forfatter, som søger at beherske hele det vældige stof. Tag blot et eksempel som Haddeby, navnet på den ensomt beliggende kirke ved Slien. Umiddelbart skulle man tro, at Haddeby er det samme som Hedeby. Det afvises af danske forskere, som erklærer, at en sammenhæng er umulig af sproglige grunde; de afleder Haddeby af personnavnet Haddi, der igen hentyder til en tæt paryk. Laur derimod mener, at Haddeby betyder Hedeby's boder og betegner en lille havn, der er opstået efter Hedeby's undergang. Den umulige lydudvikling forklarer Laur med frisisk påvirkning af det danske navn, som danskerne derefter har genovertaget. Men en betegnelse som Hedeby's boder vil dog vist være mere tænkelig før end efter Hedeby's undergang.

Hørup og Hyrup forklarer Laur som højtliggende landsby eller landsbyen

ved gravhøjene og Hyholt tilsvarende som høj skov, højtliggende skov eller skoven ved gravhøjene. Derimod udelukkes det højtliggende i Hymark, der tydes som marken med gravhøjene (eventuelt Hykis mark), medens omvendt gravhøjene lades ude af betragtning i Hysby (1532 stavet Huscobii), der entydigt udlægges som højtliggende skovby. Men høj på dansk er noget andet end højtliggende. Høj betyder i danske stednavne almindeligvis gravhøj, og den opfattelse har Laur tilsluttet sig i 1960-bogen side 226, hvor både Hørup og Hyrup entydigt forklares med høj = gravhøj. Hvis der nu er tale om et bevidst brud med den hævdvundne opfattelse, burde det være præciseret, ligesom man kunne ønske at vide, med hvilken begrundelse Laur i sin nye bog skifter mellem de forskellige forklaringer.

Den gamle gåde med Skovlund, der er blevet til Schafflund, får den overraskende tilføjelse, at navnet oprindeligt har været Schaftelinge, der på linie med Skaftning i Ustrup i Nordslesvig tolkes som karakterisering af et skaftlignende stykke jord.

De to gange Vedelspang i Sydslesvig har forskellig forhistorie; det ene er begyndt som Weltspangh, jfr. væld, kildevæld, et bundløst sted, det andet som Weddelspang, hvor forleddet ifølge det danske stednavneudvalg utvivlsomt er gammeldansk wæthil = vejle, vadested, medens Laur desuden regner med en plattysk omdannelse, der forudsætter samme betydning som i første tilfælde. Men det bundløse væld må jo være ved udspringet, og i begge tilfælde er der tale om gamle vadesteder, der har fået en bro eller planke. I det første tilfælde drejer det sig klart om overgangsstedet, hvor den gamle landevej gennem Angel går over Vedelbæk umiddelbart før dennes udløb i Langsø. Det er mere sandsynligt, at Vedelspang sigter til dette hovedvadested end til bækkens udspring; spørgsmålet er, om bækken

har fået navn efter vadestedet eller efter udspringet; i sidste fald kan Vedelspang senere være omdøbt på grund af vadestedet.

Navnene på de lokaliteter, hvor veje krydser vandløb, kunne i det hele taget trænge til et nærmere studium. Hærvejens overgang over Ejderen, Rendsborg, Reinoldsburch, bliver nævnt første gang 1199; man kender ikke den Reinold, borgen er opnævnt efter, men tyskerne plejer – uden andet holdpunkt end navnet – at pege på en af Henrik Løves adelsmænd, og han er også den eneste mulighed, Laur har at fremvise. Da den samtidige beretter omtaler genopbygningen af den gamle Reinoldsburch, skal vi formodentlig dog længere tilbage. Men hvad har dette vigtige overgangssted heddet, før det fik navn efter Reinold?

For Ejderen foreligger der to navne, ældst Fifeldor, yngre Egidor. De er begge med i Laurs leksikon, men kun med henvisning fra Fifeldor til Ejderen, ikke omvendt. De ender begge på dor, dvs. port eller dør. For Egidor konstaterer Laur som en kendsgerning, at benævnelsen er udgået fra flodmundingen, men i tolkningen af omtalen af Fifeldor siger han mere forsigtigt, at benævnelsen vel har sit udgangspunkt i flodmundingen eller betegner en havbugt. Det sidste lyder besynderligt. Spørgsmålet er, om døren ikke oprindeligt er en betegnelse for de vejfarendes overgangssted, så overfarten har fået navn af floden med en tilføjelse af -dør, og da overgangsstedet er noget centralt i omtalen af en flod, kan denne bag efter have overtaget det udvidede navn. Det er mærkeligt, at Saxe ikke, end ikke hvor han fortæller om Uffes kamp på Ejderholmen og om de skanser, Svend Estridsøns søn Bjørn anlagde på denne holm, anvender noget stednavn. Man regner med, at stedet er Rendsborg. Stedets betydning fremgår af skiltringen, men Saxe taler kun om Eydor.

Vi har endnu en dor, Wieglesdor,

angivet som porten, hvor Hærvejen går gennem Danevirke. Laurs fortolkning: vigi = virke, skanse; hlid = indgang; dor = port. Senere fik Hærvejens port navnet Kalegat, men dette navn har Laur ikke optaget i sit leksikon.

Skønt stednavneforskningen har gjort vældige fremskridt, bevæger man sig stadig på usikker grund i mange tilfælde, og det præger naturligvis også et leksikon som det foreliggende. Men det giver god og kontant oplysning i en praktisk form, det bæres af sagskundskab, og dertil byder det på underholdende læsning. Laurs leksikon må stå på reolen hos enhver, der interesserer sig for grænselandets stednavneproblemer.

Bjørn Svensson

Krigen 1864

Den anden slesvigske krig i politisk og krigshistorisk belysning af oberst Svend Bjørke, kommandørkaptajn Henning F. Kiær og major J. W. Gordon Norrie. Strubes forlag 1968.

Lidt forsinket er den kommet, denne bog om 1864. Den skulle have ligget på boghandlerdisken for fire år siden. Og så får den oven i købet af en anmelder det skudsmål med på vejen, at den egentlig ikke opfylder noget særligt formål og altså kunne undværes. Det er nu ikke rigtigt. Det må være rimeligt, at der altid findes en bog på markedet med udførlig beretning om 1864, foreløbig bliver det altså denne, og den er nyttig at have stående.

Man kan ikke forlange, at en sådan bog skal bringe nyt stof i nævneværdig udstrækning. Tilbagoetog fra Danevirke, afledningsmanøveren op gennem Nørrejylland, der skulle trække fjenden bort fra de to flankestillinger Dybbøl og Fredericia, hvor afledningsstyrkerne endte på Mors ude af stand til at fastholde fjendens interesse, den frivillige opgivelse af Fredericia, stormen på Dybbøl og tyskernes overgang til Als, alt dette er endevendt, så der vel

ikke kan siges noget nyt. Og dog er det f. eks. første gang, jeg mindes at have fået en forklaring på fadæsen med togene, der kørte tomme fra Danevirke, medens soldaterne måtte kæmpe sig frem ad isglatte veje for at nå Flensborg. Overkommandoens stabschef meddelte mundtligt artilleriets stabschef, at togene, der kom mellem kl. 8 og kl. 11, stod til artilleriets rådighed. Misforståelsen lå i, at hver tænkte sit med de nævnte klokkeslet, den ene tænkte kun på formiddagen, fordi han vidste, at da kom togene, og den anden drømte ikke om andre muligheder end aftenen, fordi det selvsagt ville være umuligt at køre et større antal kanoner ud af skanserne uden derved at røbe det forestående tilbagoetog. Da man ville til at indlade skytset om aftenen, var togene allerede dampet mod Flensborg for ikke at falde i fjendens hænder, idet jernbanebroen over Trene var befalet ødelagt.

En ny bog kan give anledning til påny at fordybe sig i stoffet, og en så omfattende bog som denne, der måler 480 sider, er god at have til opslag. Hvis man bare kunne slå op i den. Desværre mangler der totalt registre. Vil man f. eks. slå efter, hvad der står om Niels Kjeldsen, må man blade sig frem til side 218, for der er intet personregister. Vil man vide noget om Bøffelkobbøl, må man gætte sig frem til side 258, for der er intet stedregister. Til gengæld er der en stort set udmærket og overskuelig indholdsfortegnelse. Men vil man læse om Fredericias rømning, må man slå op på et hovedafsnit, der betegnes som »Begivenhederne den 19. april–25. juni«, og holde sig til et underafsnit med angivelsen »Fredericia–Fyn«. Man finder frem til side 380 og læser seks linjer om fæstningen, der rømmes overordentligt hurtigt, efter at overkommandoen forgæves har protesteret imod krigsministerens beslutning. Det er, hvad der står. I mangel af register blader man rundt

Niels Simonsens maleri af soldaterne, der spænder sig selv for kanonen, har i usædvanlig grad været med til at præge det almindelige billede af tilbagetoget fra Danevirke. Maleriet gengiver dog nok for hyggelig en stemning, understreget af at ikke mindre end tre kan overkomme at ryge pibe samtidig med, at de lægger kræfterne i. Der var ingen som helst hygge over tilbagetoget, og aller mindst i forbindelse med kanonerne. Artilleriparken skulle bruge 400 heste, men havde kun 84, og det var ret tilfældigt, hvad man fik med af materiellet. Kanonerne skulle have været med tog nordpå, men kom det ikke, fordi to stabschefer misforstod hinanden, og banetransporten var ikke planlagt på forhånd. Det lykkedes fra Mysundestillingen at redde 6 og fra værkerne i centrum 13 stk. skyts, der under store anstrengelser slæbtes med til Flensborg, hvorfra de førtes videre til Sønderborg. Yderligere reddedes 14 stykker, der havnede i Fredericia. Men ialt 142 kanoner gik tabt.

i bogen for at finde mere om overgivelsen af denne fæstning, som man måtte tillægge større modstandskraft end både Danevirke og Dybbøl. Men der er ikke mere at finde. Det er for dårligt.

Bogen er besynderligt disponeret. Man vil give krigens forhistorie og baggrund og fylder derfor de første 75 sider med en skildring af Sønderjyllands historie, – men man springer træarskrigen over. Da valpladserne til dels er de samme, og da den første slesvigske krig rummer forklaringen på en del af fejlene i den anden, havde det været mere rimeligt at ofre et kapitel på denne sammenhæng.

Man måtte i det hele taget gerne have forsøgt at give den brede offent-

lighed en mere moderne håndbog om 1864. Man kunne have gjort det ved at opdele bogen i en førstedel med oversigt over krigens forløb i hovedtræk og en anden del med skildringer af de enkelte træfninger, i stedet for at følge den traditionelle kronologiske opbygning, der lader teksten skifte uegalt mellem opræk af hovedlinier, militære oversigter og detaljerige beretninger om krigshændelserne, der nu ustandselig forstyrrer forsøget på at samle hovedlinjerne. Og man kunne f. eks. ganske kort have anført de vigtigste bedømmelser, hvor der er uenighed om en disposition.

Nogle detaljer kan nævnes som tegn på, at en bedre afpuddning ville have pyntet. Sprogligt: side 265 må mand-

skabet »vade i land næsten til bæltestedet«. Med hensyn til stednavne: Plan 47 med Jyllandskortet side 463 bringer delvis tyske navne (Friedrichstadt og Rendsburg). Plan 48 har Frederiksstad og Rendsborg, men til gengæld Schwabsted (der hverken er tysk eller dansk) og Süderstapel, mens Plan 15 side 205 har Svabsted. Plan 10 side 151 har på én gang Lauenborg og Lauenburg. Side 191 læser man noget desorienteret om styrkerne ved Vedelspang, indtil man opdager, at det nu drejer sig om Vedelspang i Angel, mens man umiddelbart før har læst om kampen ved Vedelspang vest for Hedeby nor.

Side 202 læses følgende: »Medens skydningen ved Selk næppe havde kunnet høres på Frederiksberg, kunne man viden om høre kamplarmen fra Sankelmark .....«. Som fodnoteforklaring tilføjes, at Frederiksberg er den sydligste del af Slesvig by. Det havde været enklere at skrive direkte, at skydningen fra Selk knap kunne høres i Slesvig by. Men blader man tilbage til side 186, kan man læse, at kongen og Monrad under ridtet tilbage fra Mysunde kunne høre kanontordenen fra kampene ved Selk. Så måske havde det været bedre i omtalen af Sankelmark helt at stryge sammenligningen med det stille Selk.

I skildringen af tilbagetogsplanen hedder det side 191: »Højre fløj, 4. brigade, skulle trække sine forreste styrker ind så betids, at Svabsted og Hollingsted kunne forlades kl. 22, og marchen skulle gå over Treja mod Flensborg.« Man studser over Treja som marchstation for Svabstedstyrkerne, og slår man efter i f. eks. N. P. Jensens bog, kan man se, at tilbagetogget gik over Vester Ørsted ad Husumchausseen til Flensborg. Vender vi tilbage til den nye bog, kan man ganske rigtigt på plan 15 se 4. brigade placeret helt vesterude på Husumchausseen.

Om den tanke at dele Slesvig hedder det side 49, at den »fandt ikke tilslutning hos nogen af de to parter, Dan-

mark og Holsten; det var det *hele* Slesvig, hvis »Dejlighed en kampens pris var vorden«.« Den lidt billige anvendelse af lyrik burde man have erstattet af en oplysning om indstillingen i Slesvig som den tredje og ikke mindst vigtige part i denne sag.

Til slut nogle bemærkninger om bogens sigte. I forordet klarlægges det, at krigen ikke var regeringens, »ikke engang folkeforsamlingernes«, »men den hele nation havde ansvaret både for dens opståen og dens slette forberedelse. At klarlægge dette det danske folks ansvar er den egentlige betydning af at studere den 2. slesvigske krig. Og denne betydning består den dag i dag.«

Men problemerne omkring krigen opståen og den slette forberedelse af forsvaret er ét, og den militære udnyttelse af de begrænsede midler, der var stillet til rådighed, er noget helt andet. Derfor har forfatterne – eller forordsforfatteren – skudt sig forkert ind på målet. Tænk på togene, der kørte tomme fra Danevirke. Man kan søge at fordele ansvaret mellem de to officerer, og man kan søge at undskylde dem begge. Men det er og bliver en militær fejl, at togene ikke helt anderledes effektivt var inddraget i tilbagetogsplanerne, og det kan aldrig blive til et spørgsmål om en ansvarsuddeling til regering, folkerepræsentanter eller hele folket.

Det må dog siges til forfatternes ros, at de militære ledere i enkeltafsnitene har fået deres part af kritikken. Men uden den brod, som undertonen i bogen har vendt mod folkestyret: Ringe havde det folkestyrede Danmark stillet sine unge sønner (side 137) – Vor sidste kamp for Slesvig var fra folkets kårne mænds side en slet forberedt krig (side 480).

Læserne får ikke at vide, hvorledes de tre forfattere har fordelt arbejdet mellem sig. Måske en fjerde, der blot havde optrådt i rådgiverens rolle, kunne have sikret bogen et længere liv.

bjs.

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i
Aydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands største blad

A. Nielsen & Co. A/S
Nykøbing Falster

**Lolland - Falsters
Folketidende**

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største dagblad

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spiritusosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering*

**Besøg
landsdelens
museer**

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

**Graasten
Andelsslagteri**

SKÆRBÆK BANK A/S

Grundlagt 1920

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjysk
Tæppefabrik**

A. R. Kjærby A-S
Højer

Graasten Bank A/S

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ Sønderjysk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

ORBESEN

Stormagasin

HADERSLEV

DEN NORDSLESVIGSKE

FOLKEBANK

AKTIESELSKAB

AABENRAA

KONTORMØBLER

P. J. SCHMIDT A/S

Vojens - Telefon (045) 4 12 26*

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.

Redaktørernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen,
Brorsønsvej 37, Tønder.

Viceskoleinspektør Chr. Stenz,
Tøndervej 173, Abenrå.

Cand. polit. Inger Bjørn Svendsen,
H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.

Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder.

HOPTRUP HØJSKOLE - Hoptrup

Vinterskole for unge mænd og kvinder
3 eller 5 mdr. fra november ell. januar

Sommerskole for unge mænd og kvinder,
3 ell. 5 mdr. fra maj. **Axel Nielsen**

DANEBOG HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (044) 6 41 12

Gunner Rasmussen

M. Schumanns Klædefabrik A/S

Afd. for kemisk rensning TRYLIN

Haderslev

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (044) 2 55 25

GRAM
KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM A/S • VOJENS